

**KONFLIK KULAWARGA SAJRONE NOVEL *KEMBANG GAMBOJA JINGGA*
ANGGITANE TULUS. S
(Tintingan Struktural Genetik)
YUYUS TRIOWIBAWA**

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
yuyustriowibawa@mhs.unesa.ac.id

Dr. Surana, S.S.,Hum.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

ABSTRAK

Novel KGJ anggitane Tulus Setiyadi uga mujudake crita fiksi. Crita fiksi kang ana ing novel iki ora mung minangka imajinasi saka pangripta nanging uga kaprabawan saka kahanan kang ana ing sakiwa tengene pangripta. Kang narik kawigaten panliti saka novel KGJ yaiku konflik novel kasebut.

Underan panliten iki yaiku: (1) Kepriye unsur pamangune sastra sajrone novel KGJ anggitane Tulus Setiyadi? (2) Kepriye wujud konflik internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel KGJ? (3) Apa kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel KGJ kanthi akeh nuwuhake konflik?. Ancasing panliten iki yaiku: (1) Ngandharake unsur pamangune sastra sajrone novel KGJ anggitane Tulus Setiyadi. (2) Ngandharake wujud konflik internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel KGJ anggitane Tulus setiyadi. (3) Ngandharake apa kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel KGJ kanthi akeh nuwuhake konflik. Paedah saka panliten iki yaiku: (1) Bisa dadi pambanding saengga bisa narik kawigaten kanggo panliten sabanjure. (2) Panliten iki diajab bisa nambahi piwulangan ngenani kausastraan jawa mligine novel. (3) Bisa nambahi kawruh ngenani sastra, mligine bab teori strukturalisme genetik.

Panliten iki nggunakake teori strukturalisme genetik. Metodhe panliten kang digunakake yaiku panliten kualitatif kang kaandharake kanthi cara dheskriptif. Sumber kang digunakake yaiku KGJ anggitane Tulus Setiyadi. Teknik pangumpulaning dhata yaiku nggunakake teknik kapustakan lan wawancara. Asiling panliten iki yaiku: (1) Isi novel KGJ anggitane Tulus Setiyadi yaiku ngenani konflik. Konflik kasebut uga kasengkuyung kanthi anane tema minor yaiku katresnan lan tumindak sedheng kang dilakoni paraga utama. Papan sajrone novel KGJ yaiku ing warung, omah lan rumah sakit. Pangripta sajrone novel KGJ nggunakake sudut pandang *persona* katelu lan nggunakake alur maju mundur utawa alur campuran. (2) Wujud konflik internal sajrone novel KGJ yaiku rasa nelangsa, sujana, kapeksa, gela. Wujud konflik eksternal yaiku pakaryan, konflik karo wong tuwa, kagodha wanodya liya. Akibat saka konflik kang dialami paraga sajrone novel KGJ yaiku rasa getun, rasa sedhih, rasa lara ati, sarwa kurang. (3) Lingkungan sosial pangripta nduweni sesambungan marang karya sastra kang diripta, uga pangaribawa saka pangripta. Novel KGJ anggitane Tulus Setiyadi kanthi konflik kasebut minangka asil karyane pangripta kang diripta saka pengalaman lan lingkunganane. Pangripta duweni daya imajinasi lan uga kreatifitas kang bisa ndadekake pengalaman pribadhi lan lingkungan sosial kasebut bisa nuwuhake crita novel wutuh lan nengsemake.

Tembung Wigati : Strukturalisme genetik, Novel KGJ

PURWAKA

. Panliten sastra wis akeh diandharake, salah sawijining yaiku pamliten iki. Ing purwaka iki, bakal diandharake ngenani babagan lelandhesaning panliten, undheraning panliten, ancasing panliten, paedahing panliten, sarta wewatesaning panliten sajrone panliten iki.

Lelandhesane Panliten

Sastra minangka gegambaran saka kahanan-kahanan ing kanyatan saben dina ora bisa uwal saka masalah-masalah kang dumadi sajrone bebrayan. Kedadeyan-kedadeyan kang dumadi sajrone panguripan nuwuhake idhe lan pangaribawa tumrap kausastraan. Kausastraan uga ngandhut maneka warna masalah kayadene masalah utawa kedadeyan kang dumadi ing panguripan kang nyata. Bab mau laras karo andharane Wellek lan Werren (1990:170) yen sastra mujudake pengalaman urip sawijine manungsa. Anggitan kang kaya

mangkono kalebu kausastraan jawa modern.

Sastra Jawa modern mujudake genre sastra kang oleh pangaribawa saka sastra manca. Wujude saka karya sastra Jawa modern saemper karo sastra manca, kayata: *short story* utawa crita cerkak, *long story* utawa crita sambung, *poem* utawa geguritan, lan novel (Rass, 1985:8). Jinis kang pungkasan bisa diarani genre prosa. Jinis iki minangka daya pangaribawa langsung saka sastra barat, utamane sastra Belanda Hatomo (sajrone Damono, 2001:278).

Salah sawijining kausastraan Jawa modern kang narik kawigaten yaiku novel. Novel yaiku karya fiksi kang ngandharake aspek-aspek “kamanungsan” kang luwih jero lan disajekake kanthi alus (Nurgiyantoro, 2007:9). Miturut Natia, (2008:93) ngandharake novel mujudake crita kang nyeritakake sawijining kedadeyan saka panguripane paraga kang ndadekake owah-owahan sajrone urip saengga nemtokake nasib sabanjure paraga.

Pangripta jawa akeh kang wis ngasilake novel, sawijine pangripta kuwi yaiku Tulus Setiyadi, STP.. Novel

sing diripta dening Tulus S lumayan akeh, ana *Uran-Uran Katresnan, Udan ing Wanci Ketiga, Keladuk Manis Ing Salumahe Sambilata* lan sapanunggal. Karya-karya sastrane ora mung kanggo wewacan kang menehi kesenangan, nanging uga nduweni paedah tmrap pamaos. Tulus setyadi minangka pangripta sastra kagolong enggal. Jalaran karya sastrane kang arupa novel isih winates, nanging sajrone ngripta karya sastra jawa nduweni *kwalitas*. Asil karyane Tulus Setyadi akeh ngandharake ngenani perkara-perkara tresna, perkara bale wesma utawa karya sastrane akeh sing ngandharake perkara romansa. Perkara-perkara kasebut wujud gegambaran sosial kang kedadeyan ana ing bebrayan.

Salah sawijine kasusastran jawa modern kang narik kawigaten kaya kang wis diandharake ing dhuwur yaiku novel *Kembang Gamboja Jingga*. minangka sumber dhata novel anggitane Tulus S kanthi irah-irahan *Kembang Gamboja Jingga*, novel kasebut mujudake novel kang narik kawigaten ngenani konflik antara paraga siji lan sijine. Novel *Kembang Gamboja Jingga* kang sabanjure dicekak dadi KGJ uga narik kawigaten panliti kanggo panliten amarga sepisan novel KGJ iki durung tau diteliti nganggo tintingan struktural genetik. Kapindho, sajrone novel KGJ iki ana rong paraga kang nduweni kalungguhan wigati yaiku Hendra lan Widya.

Salah sawijining bab kang narik kawigaten saka anane kasusastran yaiku bab konflik kang ana sajrone crita. Kepriye pangripta anggane nggambarake konflik kang ana sajrone crita kang dialami dening paraga. Konflik kang dialami dening paraga mujudake bab kang wigati banget amarga sajrone crita ora bisa diarani crita yen ora ana alure, amarga pamaos bisa ngerteni isi crita yen ngerteni alur crita. Alur utawa plot mujudake apa kang ditindakake dening paraga lan kedadeyan kang dialami dening paraga sajrone crita (Kenny sajrone Nurgiyantoto, 2007:75)

Konflik minangka samubarang kang dramatik, munjer marang kedadeyan ing antarane loro kekuwatan kang padha lan nuwuhake aksi lan aksi walesan (Wellek & Werren, 1995:285). Konflik uga diperang dadi rong jinis yaiku internal lan eksternal. Konflik internal kang kerep sinebut konflik batin utawa konflik kang dialami lan dumadi saka jrone atine paraga. Konflik eksternal mujudake konflik kang tuwuh amarga ana faktor penyebab saka sukupenge paraga. Selaras karo apa kang wis diandharake kasebut bisa dimangerteni menawa ana gegayutan antarane karya sastra karo kanyatan kang dumadi, mula panliten iki trep yen nggunakake tintingan strukturalisme genetik.

Strukturalisme genetik sawijine tintingan ora mung nengenake babagan struktur reriptan sastra, nanging uga nggayutake antara struktur sastra karo bebrayan. Strukturalisme genetik luwaih mentingake asal-usule reriptaning sastra, bab kasebut ateges yen strukturalisme genetik ora mung ngrembug babagan intrinsik nanging uga bab sajabaning reriptan sastra. Miturut Goldman strukturalisme genetik sawijine tintingan kang ora mung ngrembug babagan unsur intrinsik, nanging uga babagan ekstrinsik. Babagan ekstrinsik iki kang ana sambung rapete karo kanyatan kang dumadi sajrone bebrayan. Kanyatan

sajrone bebrayan iki yaiku pamawase pangripta tumrap asil reriptane, bebrayan, lan pamawasing jagad. Mula sajrone panliten iki saliyane ngandharake gegambaran konflik sajrone novel *Kembang Gamboja Jingga* uga ngandharake kepriye pamawas pangripta ngenani konflik kang ana sajrone novel *Kembang Gamboja Jingga* anggitane Tulus S.

Undheraning Panliten

Adhedhasar lelandhesaning panliten kang wis diandharake kasebut, undheraning panliten yaiku:

- 1) Kepriye unsur pamangune sastra sajrone novel *KGJ* anggitane Tulus.S?
- 2) Kepriye wujud konflik internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel *KGJ* anggitane Tulus.S?
- 3) Apa kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel *KGJ* kanthi akeh nuwuhake konflik?

Ancasing Panliten

Adhedhasar underaning panliten ing ndhuwur bisa ditemokake tujuwane panliten kaya ing ngisor iki:

- 1) Ngandharake unsur pamangune sastra sajrone novel *KGJ* anggitane Tulus.S.
- 2) Ngandharake wujud konflik internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel *KGJ* anggitane Tulus.S.
- 3) Ngandharake apa kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel *KGJ* kanthi akeh nuwuhake konflik.

Paedahing Panliten

Panliten iki nduweni paedah kaya ing ngisor iki :

- 1) Tumrap panliti sastra, panliten iki diajab bisa dadi pambandhing saengga bisa narik kawigaten kanggo panliten sabanjure.
- 2) Tumrap piwulangan sastra, panliten iki diajab bisa nambahi bahan piwulangan ngenani kasusastran Jawa.

Tumrap pamaos, panliten iki bisa nambahi kawruh ngenani sastra, mligine bab teori strukturalisme genetik.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Tintingan kapustakan kang bakal diandharake ing ngisor iki arupa kawruh kang wis ditemtokake wektu nyinaoni buku, makalah, jurnal, utawa bisa ing sumber liyane. Ing bab tintingan kapustakan iki uga bakal kaandharake ngenani tintingan panliten sadurunge kang saemper lan teori utawa konsep kang digunakake sajrone panliten iki.

Panliten kang Saemper

Panliten kanthi objek karya sastra kang nganggo perspektif struktural genetik wis kerep ditindakake. Sadurunge panliten iki kaleksanan, ana panliten kang saemper kang wis ditindakake dening :

- 1) Sariban (2004) kanthi irah-irahan *Novel Asmaraloka Karya Danarto (Tintingan Strukturalisme Genetik)*. Panliten iki nintingi perkara kasunyatan sosial kang nyebabake konflik antarane paraga siji karo paraga

liyan lan lingkungane. Kasunyatan sosial sajrone novel kasebut gegayutan karo konflik reformasi ing taun 1998 antarane kelompok sosial ing Indonesia sawise ambruke Orde Baru. Nalika ngadhèpi konflik, sawijining paraga masrahake sakabehe prakara marang otoritas Gusti kang Akarya Jagad.

- 2) Ganestya Saraswati (2009), kanthi irah-irahan *Kadurjanan Sajrone Cerbung Geger Nusabiru Anggitane Maryuni Purbaya (Tintingan Strukturalisme Genetik)*. Asil panliten iki ngandharake gegambarane kadurjanan sajrone cerbung Geger Nusabiru, pamawase pangripta ngenani kadurjanan, pamawase bebrayan ngenani kadurjanan, lan pamawase jagad ngenani kadurjanan sajrone cerbung geger Nusabiru anggitane Maryuni Purbaya.
- 3) Ema Dwi Agustin (2009) kanthi irah-irahan *Novel Penganten Anggitane Suryadi W.S. (Tintingan Strukturalisme Genetik)*. Asil panliten iki ngandharake pamawase pangripta lumantar problem-problem kang dialami dening paraga baku sajrone novel Penganten anggitane Suryadi W.S.
- 4) Suci Arianti (2011) kanthi irah-irahan *Gonjang-Ganjing Bale Wisma Sajrone Cerbung Poyang-Payingan Anggitane Mbah Brintik taun 2011 (Tintingan Strukturalisme Genetik)*. Andhedhasar panliten kasebut diandharake ngenani konflik bale wisma kanthi nengeneke babagan tema crita, sarta gegayutan karo prastawa ing bebrayan. Konflik dumadi yaiku ngenani tumindak sedheng lan konflik mau dipungkasi kanthi *happy ending* utawa nyenengake, jalaran paraga kang tumindak sedheng sadar klawan tumindake lan miwiti maneh panguripan anyar sajrone bale wisma.

Panliten saemper kang wis kasebut minangka panliten kang ngandharake ngenani teori struktural genetik. Panliten iki padha karo panliten-panliten sadurunge nggunakake tintingan strukturalisme genetik. Kang dadi pambada antarane panliten iki lan panliten sadurunge yaikusaka objek utawa sumber dhata, lan perkara sing dirembug sajrone panlitene. Objek utawa sumber dhata sing dijupuk ing panliten iki minangka karya sastra modern arupa novel kanthi irah-irahan "*Kembang Gamboja Jingga*." Saliyane kuwi ing panliten iki bakal ngandharake gegambarane konflik sajrone novel *Kembang Gamboja Jingga*, pamawase pangripta ngenani konflik sajrone novel *Kembang Gamboja Jingga* anggitane Tulus Setyadi.

Kasusastran Jawa

Suwarni, (2013:1) Periode kasusastran ana telu yaiku, sastra Jawa Kuna, sastra Jawa Pertengahan lan sastra Jawa Modern. Sastra Jawa Kuna ngrembaka wiwit abad IX nganti awal pemerintahan Majapahit. Senadyan sastra Jawa pertengahan anawiwit jaman Singasari nganti

surute kerajaan Majapahit. Sastra Jawa Modern ana wiwit mlebu Islam nganti saiki.

Salah sawijining kasusastran Jawa kang uga akeh narik kawigaten yaiku sastra Jawa Modern. Kasusastran Jawa Modern tuwuh lan ngrembaka nganti saiki (Hutomo, 1975:20). *Genre-genre* sastra Jawa Modern kang ngrembaka yaiku ana novel, geguritan, carita cerkak, carita sambung lan drama. *Genre* mau kalebu carita fiksi. Sastra Jawa modern iku dhewe uga akeh banget disenengi dening masyarakat, kawiwitan saka kang ngriptakake, uga para penikmate. Sastra Jawa modern ngrembaka wiwit jaman Balai Pustaka lan *Panjabar Semangat* ing taun 1908-1945. Asli kasusastran Jawa kang diterbitake yaiku Serat Riyanto (Balai Pustaka, 1920) anggitane R.M Sulardi. Jinise sastra Jawa modern iku kaya kang diandharake dening Ras (1985:8) yaiku sastra kang oleh pangaribawa saka sastra manca. Mula saka kuwi ora ngumunake yen wujud sastra Jawa modern saemper karo sastra manca. Sastra Jawa akeh dikenal dening para pamaos yaiku cerkak, novel lan guritan.

Novel

Sumardjo (1999:11-12) ngandharake menawa novel yaiku crita kang sipate *faktual*. Basa kang digunakake uga basa *denotatif*, mula novel gampang diwaca lan dimangerteni. Novel uga akeh ngandhut *suspense* sajrone alur crita kang gampang nuwuhake rasa penasaran marang pamaos. Novel uga kalebu genre sastra saka eropa kang tuwuh ing lingkungan kaum *borjuasi* ing Inggris sajrone abad 18.

Hutomo (1997:70) ngandharake yen novel iku mujudake corak anyar sajrone genre sastra Jawa. Jinikang sastra iku minangka salah sawijining wujud sastra kang oleh daya pangaribawa langsung saka kulon, mligine sastra walanda. Sastra Jawa ngrembaka ana ing nusantara wiwit abad 20-an. Wektu iku daya pangaribawane sastra kulonan tumrap Jawa ndadekake sastra Jawa wiwit wektu iku dadi sastra Jawa modern.

Maca karya sastra fiksi minangka tumindak nikmat crita, nglipur dhiri kang kangge ngasilake kepuasan batin. Kanthi fungsi novel sing kaya mangkunu yaiku nglipur dhiri, menehi pasinaon ngenani urip, menehi kepuasan batin, menehi penghayatan kang luwih jero tumrap sing bisa kita weruhi lan bisa nulung pamaca dadi manungsa sing nduweni budaya sarta minangka alat kanggo ngesiki jiwa marang pamacane (Wellek lan Warren, sajrone Nurgiyantoro, 2010:3).

Novel miturut Hidayati (2009:22) diperang dadi limang sudut, yaiku adhedhasar bentuk pengutaraan, jinis pamilihan kerangka, isi minangka tegese crita, sipat kang mbedakake teks siji lan sijine, sarta struktur kang ngemot unsur-unsur kang mbangun novel kasebut. (1) adhedhasar bentuk, yen novel diwujudake sajrone karangan prosa, lan ora nutup kamungkinan yen novel ana unsur puitik sing mlebu sajrone unsur-unsur basa kang digunakake. (2) dideleg saka jinise, novel luwih nampilake jinis narasi utawa crita, amarga sajrone novel luwih nengeneke unsur critane sajrone nggambarake para paragane. (3) isi novel biasane nengeneke gambaran panguripan lair batine paraga sajrone nindakake tumindak ing masyarakat. (4) yen novel nduweni titik fiktif utawa ora nyata. (5) novel minangka karya sastra nduweni struktur, lan struktur sing utama yaiku plot, paraga,

lan prastawane. Saka pamanggihe saperangan ahli kasebut, mula bisa didudut yen novel minangka karya fiktif utawa karya ora nyata sing imajinatif kang nyritakake perkara-perkara panguripane paraga.

Sajrone novel mesthi ngandhut perkara-perkara sing dituwuhake dening pangripta minangka salah sawijine bageyan saka masyarakat. Salah sawijine yaiku perkara ing bale wisma. Perkara ing bale wisma kasebut salah sawijine perkara sing coba dituwuhake dening Tulus Setyadi minangka salah sawiji sastrawan. Sajrone manungsa mesthi nduweni perkara ing urpipe, nanging perkara sing dialami dening manungsa kuwi beda-beda.

Tulus Setyadi minangka lulusan program studi Teknologi Pangan lan Gizi ing Fakultas Teknologi Pertanian Universitas Widya Mataram Yogyakarta kang seneng sinau budaya lan sastra mligine kang magepokan karo kabudayan Jawa. Wektu kuliyah neng Yogya tansah nglonggarake kanggo sinau marang kabudayan Jawa. Saliyane kuwi uga nate ngudi kawruh ing padhepokan “Gerindra Pancasila Mawahuw Buwana, nate sinau pedhalangan ing “HABIRANDHA”, lan sinau pamedhar sabda lan pranata cara ing “PERMADANI”. Tulus uga aktif melu kagiyatan-kagiyatan sing ana gayutane karo sastra lan budaya jawa. Saliyane kuwi Tulus Setyadi uga nulis buku lan novel. Novel sing diripta dening Tulus S uga lumayan akeh, ana *Uran-Uran Katresnan, Udan ing Wanci Ketiga, Mawar Berduri, Politik Tresna, Lintang Kesaput Tresna* lan sapanunggal. Pangripta Tulus setyadi ora mung nyerat cerbung utawa novel nanging uga nyerat puisi utawa geguritan. Wiwitane pangripta remen nyerat puisi utawa geguritan, banjur dibukukake sajrone antologi bersama “*antologi mangkubumen 96*” ing taun 1996. Sawise nyerat puisi utawa geguritan, pangripta iki uga nerbitake buku dhewe ing wiwitan taun 2012, yaiku “*Sangkrah*” wujud antologi geguritan lan cerkak, banjur “*Sang Guru*” wujud uga antologi cerkak. Tulus setyadi kalebu sastrawan enggal.

Novel-novel asil riptane Tulus Setyadi minangka novel-novel kang akeh nyritakake romansa, salah sawijine yaiku novel “*Kembang Gamboja Jingga*”. “*Kembang Gamboja Jingga*” minangka salah sawijine novel karya Tulus Setyadi kang ngandhut perkara konflik sajrone katresnan.

Strukturalisme

Strukturalisme minangka paham ngenani unsur-unsur pamangune riptan sastra kang gegayutan antarane unsur siji lan unsur liyane kanthi utuh (Ratna, 2008:91). (Junus sajrone Endraswara, 2003:49) uga ngandharake yen strukturalisme pancen asring dipahami minangka wujud. Riptan sastra iku nduweni wujud. Konsep-konsep ing ndhuwur iku minangka upaya kanggo ngonceki riptan sastra kanthi analisis struktural kang ira uwal saka struktur riptan sastra iku dhewe.

Teeuw (1988:135) ngandharake menawa prinsip analisis struktural yaiku ndudah lan njlentrehake riptan sastra kang ditujokake kanggo nintingi riptan sastra kanthi jangkep, titi, rinci lan premati, saengga bisa mangerteni maknane riptan sastra kanthi wutuh.

Miturut Nurgiyantoro (2010:25) mbedakake unsur pamangun novel dadi telung perangan yaiku tema, fakta crita lan sarana crita. Sajrone fakta crita iku ana paraga, alur lan kelir. Kabeh mau mujudake unsur naratif kanthi *faktual* bisa diangen-angen kedadeyan sajrone novel. Mula saka iku, unsur kasebut diarani minangka struktur faktual sajrone crita.

Sarana crita yaiku teknik kang digunakake pangripta kanggo milih lan nata kedadeyan-kedadeyan sajrone crita saengga bisa nduweni makna. Tujuwan panganggone sarana kesastraan iki yaiku supaya pamaos bisa ndeleng kanyatan (*fakta*) lan nafsirake makna saka kanyatan kasebut saengga saengga bisa ngrasakake pamawas kaya kang dirasakake dening pangripta. Sarana crita kasebut arupa sudut pandang crita lan lelewaning basa. Miturut Stanton (2007:51) saperangan sarana bisa ditemokake ing saben crita kaya konflik, klimaks, *tone* lan gaya sudut pandang.

Strukturalisme ing kene katindakake kanthi analisis unsur intrinsik tumrap karya sastra minangka dhata utama. Teeuw (1988:130-131), ngandharake menawa aliran formalisme nengenake unsur kang dominan saka sawijining karya sastra. Struktur karya sastra uga nduweni gegayutan kang raket karo struktur sosial. Struktur karya sastra yaiku sekabehe teks basa karya sastra (wujud) kang nduweni teges lan dinamis. Struktur formal karya sastra yaiku struktur kang ana ing sawijining teks (Fananie, 2002:83), saengga struktur formal karya sastra bisa diarani minangka elemen utawa unsur-unsur kang mbangun karya sastra. Elemen-elemen kasebut yaiku unsur intrinsik lan unsur ekstrinsik. Unsur intrinsik minangka unsur kang ana ing njerone karya sastra gegayutan karo paraga, latar lan alur. Unsur ekstrinsik kaya dene politik, budaya, agama, sosial, filsafat lan sapanunggal.

Saben novel bakal nduweni unsur kang paling wigati yaiku paraga baku, konflik lan tema. Unsur-unsur kasebut nduweni gegayutan kang raket lan mujudake *kesatuan organisme* crita. Saliyane iku, unsur kasebut uga mujudake lan nuduhake sosok crita sajroning karya fiksi. Dene *kesatuan organis* nduweni pangerten menawa saben perangan subkonflik asipat nyengkuyung negesake unsur-unsur utama crita kasebut.

Tintingan struktural iki nduweni kakurangan. Sawijining karya sastra mokal yen arep dipisahake karo bab-bab ing sanjabane karya mau, umpamane unsur sosial budaya lan unsur sejarah (Nurgiyantoro, 2007:39). Struktur pamangune karya sastra kang bakal dirembug ing kene yaiku :

Tema lan Amanat

Tema yaiku jiwa saka kasusastran kang bakal ana sajrone saben unsur. Tema kudu digayutake kanthi dhasar pamikiran utawa filosofi karya. Kanggo nemtokake analisis tema kudu kanthi maca bola-bali (Endraswara, 2013:53). Miturut staton (2007:70) ngandharake tema yaiku sawijining crita kang sacara mligi ngandharake unsur kang ana sajroning crita kanthi cara kang sederhana. Aminuddin (2010:91) ngandharake tema mujudake ide kang dadi dhasare crita saengga bisa nduweni peran kanggo titik tolake pangripta sajrone ngandharake karya fiksi.

Karya fiksi apa wae kuwi mesthi nduweni tema

amarga tema kuwi wis pakem sajrone karya fiksi lan ora bisa uwal. Tema-tema kang ana ing karya fiksi kasebut bisa dingerteni saka anane unsur-unsur intrinsik kasusastran (Nurgiyantoro, 2007:92). Kanggo nggoleki tema sajroning karya sastra dudu perkara kang gampang . sajroning nyaritakake critane pengarang ora medhar apa kang sejatine dadi karepe kanthi cara sumirat. Amarga saka iku mau, carane ngoleki tema bisa ditindakake kanthi maca crita saka wiwitan nganti tumeka pungkasan. Tanpa maca crita nganti pungkasan, ora bakal dipikolehi tema kang dikarepake dening crita kasebut.

Amanat yaiku pesen kang pengin diandharake pengarang tumrap pamaos (Nurgiyantoro, 2010:322). Saka sajroning crita bisa dijupuk pesen utawa kesane kang diarani amanat. Umume, amanat crita isine ngenani piwulang-piwulang moral yaiku pamrayoga, ajakan utawa pangajab marang pamaos.

Paraga lan Pamaragan

Paraga lan pamaragan mujudake unsur kang wigati ing kasusastran. Paraga mujudake pawongan kang ditampilake sajroning karya naratif utawa drama, kang dening pamaos ditafsirake nduweni kualitas moral lan kecenderungan tartamtu, kaya kang diekspresikake menawa pocap lan apa wae kang ditindakake (Abrams sajrone Nurgiyantoro, 2009:165).

Pamaragan yaiku gambaran kang cetha ngenani paraga kang ditampilake ing sajroning crita (Nurgiyantoro, 2009:65). Kanthi anane pamaragan, sawijining crita bakal dadi nyata lan luwih urip, mula unsur iki ora bisa diilangake. Kathi anane pmaragan, pamaos bisa mbayangake kanthi gamlang wujud manungsa utawa makhluk liya kang nduweni panguripan sajroning kasusastran.

Paraga yaiku wong kang ana sanjrining karya fiksi dening oamaos digambarake kanthi nduweni nilai moral lan pakulinan tartamtu kang ngambarake nalika guneman utawa tumindak. (Abram sajrone Nurgiyantoro, 2007:165).

Najid (2002:28) ngandharake yen paraga kuwi salah sawijining unsur kang wigati ing sajrnig kasusastran, sarana ana paraga para pamaos bisa luwih gamlang ing sajroning mangerteni wudud manungsane, lan wujud kahanan uripe ing crita, sarana ana paraga bisa ndadekake crita luwih bisa narik kawigaten. Karya fiksi mesthi ana gegayutane karo karo paraga kang dadi pelaku crita. Sudjiman (1988:16) ngandharake yen paraga kuwi individu rekaan kang ngalami kedadeyan-kedadeyan ing sajroning crita, anane praga ing jroning karya fiksi kuwi wajib, merga yen ora ana paraga bakal ora ana crita lan kedadeyan.

Aminuddin (2004:79) nduweni pamawas, paraga ing sajroning crita ora mung kudu nduweni kelakuan wajar nanging kelakuane paraga kudu ana sebabe. Paraga ing crita nduweni peran kang wigati, amarga paraga kuwi dadi punjering prakara, paraga kuwi pawongan kang ngawa kedadeyan ing sajroning crita fiksi, saengga kedadeyan kuwi bisa reronce lan dadi crita.

Aminuddin (2004:80-81) watake paraga sajroning crita fiksi bisa dimangerteni saka : (1) tuturan langsung saka panganggit babagan karakteristik paragane, (2)

gegambarane kang diwenehake panganggit saka dheskripsi kahanane paraga saka satengahing bebrayan, (3) gambaran tumindake paraga, (4) saka kepriye cara, kahanane paraga kuwi ngomongake ngenani awake, (5) saka kepriye pamikire paraga, (6) saka paraga liya kang ngomongake paraga utama, (7) saka kepriye paraga liya nalika caturan karo paraga utama, (8) saka paraga liya kang menahi reaksi marang paraga utama lan, (9) saka kepriye paraga utama kuwi menahi reaksi marang paraga liyane.

Nurgiyantoro (2009:176-194) merang paraga-paraga crita ing kasusastran adhedhasar *sudut pandang* lan wawasan, bisa dikelompokake kaya mangkene :

- 1) Paraga Utama lan Paraga Tambahan
  - a. Paraga utama yaiku paraga kang wigati amarga dicritakake terus-terusan sajroning crita.
  - b. Paraga tambahan yaiku paraga kang muncul sapisan utawa pindho sajroning crita.
- 2) Paraga Protagonis lan Antagonis
  - a. Paraga protagonis mujudake paraga kang apik tumindake saengga akeh kang nyenengi.
  - b. Paraga antagonis mujudake paraga kang jahat, saengga akeh pamaos kang ora seneng marang paraga iki.
- 3) Paraga Prasaja lan Paraga Wutuh
  - a. Paraga prasaja yaiku paraga kang mung nduweni watak tunggal. Ing kene paraga prasaja ora nduweni sipat lan tindak tanduk kang bisa menahi *suspense* marang pamaos.
  - b. Paraga wutuh yaiku paraga kang nduweni watak, tumindak tartamtu lan diwedharake saka perangane kaya sisi panguripan, sisi kapribadhen lan jati dhirine.
- 4) Paraga Statis lan Paraga Dinamis
  - a. Paraga statis yaiku paraga kang kanthi cara *esensial* ora ana owah-owahan wewatekan minangka akibat saka kedadeyan.
  - b. Paraga dinamis yaiku paraga kang ngalami owah-owahan lan watake ngrembaka padha karo ngrembakane kedadeyan lan plot kang dicritakake.
- 5) Paraga Tipikal lan Paraga Netral
  - a. Paraga tipikal yaiku paraga kang mung sathithik ditampilake kahanan individu lan luwih akeh ngojahake kualitas penggaweyan.
  - b. Paraga netral yaiku paraga kang kerep metu lan nduweni eksistensi sajroning crita.

Paraga kwiuga nduweni sesambungan karo konflik kang ana sajroning crita mligine ing novel *KGJ*. Konflik bisa tuwuh amarga anane paraga lan paraga uga kang ngalami konflik kasebut. Bab kasebut selaras karo apa kang arep diandharake ing panliten iki yaiku ngenani konflik kang dilami dening paraga sajroning novel *KGJ*.

Konflik

Peran pangripta kanggo milih lan nuwuhake konflik lumantar maneka warna kedadeyan, bakal nemtokake drajat estetis orane, lan kadar *suspense* sajroning crita. Meredith Fitzgerald (2007:122) ngandharake yen

konflik yaiku samubarang kang asipat ora nyenengake kang dialami dening paraga sajroning crita, yen paraga iku nduweni pilihan, paraga iku ora bakal milih lelakon iku dialami dening dheweke. Wellek & Werren (1995:285) uga ngandharake konflik yaiku samubarang kang asipat dramatis, luwih nengenake bab perang antarane rong kekuwatan kang imbang lan nyeritakake anane tumindak lan piwalese tumindak.

Tarigan (1985:134) ngandharake konflik-konflik kang bisa diangkat sajroning karya fiksi bisa awujud konflik kang dumadi antarane manungsa klawan manungsa iku dhewe, manungsa klawan manungsa liyane lan manungsa klawan alam (konflik fisik, konflik eksternal², lan konflik jasmaniah). Sajroning urip bebrayan, ora ana manungsa kang ora tau nduweni konflik. Satemah manungsa kuwi isih sesambungan karo manungsa liyane, manungsa mesthi au nduweni lan ngalami konflik.

Nurgiyantoro (2007:124) merang konflik dadi loro, yaiku:

(1) Konflik Eksternal

Yaiku konflik kang dumadi antrane paraga lan bab-bab kang ana sajabane paraga iku, bisa karo lingkungan alam (konflik fisik) utawa lingkungan manungsa (konflik sosial).

- a) Konflik fisik mujudake *pertentangan* antarane pawongan karo kahanan sakupenge, kaya bencana banjir, lindhu lan longsor.
- b) Konflik sosial mujudake *pertentangan* antarane pawongan, kaya tukar padu, jotos-jotosan, sadhuk-sadhukan lan liya-liyane.

(2) Konflik Internal

Konflik kang dumadi sajroning ati utawa jiwane paraga. dadi mujudake konflik kang dialami dening manungsa karo awake dhewe. Iki mujudake prekara intern sawijining manungsa tuladhane anane rasa wagu antarane rong pepinginan, pangarep-arep, uawa prekara-prekara liyane. Konflik internal nduweni sesambungan kang rumaket karo kahanan psikologis sawijining paraga. Konflik internal (batin) yaiku bisa amarga polah atine dhewe utawa disebabake amarga wong liya, amarga polah atine dhewe lan bisa kahanan sakiwa tengene.

Konflik internal lan konflik eksternal nduweni gayutan kang raket banget. Konflik internal bisa nuwuhake konflik eksternal lan sawalike. Saloro jinis konflik mau uga bisa tuwuh kanthi bebarengan. Tingkat kompleksitas konflik ing sajroning karya fiksi nemtokake *kualitas*, *intensitas* lan *daya* tarik karya kasebut. Konflik internal lan eksternal ing karya fiksi uga nduweni tingkatan *fungsi*onal kang dhewe-dhewe. konflik-konflik iku bisa minangka konflik utama lan konflik tambahan. Konflik tambahan kudu bisa nyengkuyug konflik utama. Konflik utama iku kang ditegesi inti plot, inti struktur crita, uga minangka punjer kanggo luwih ngembangake plot.

Klimaks

Klimaks kerep diarani minangka puncak sawijining konflik. Klimaks lan konflik nduweni sesambungan kang raket banget, amarga klimaks iku

mujudake wujud saka puncake konflik. Yen ora ana konflik ora bakal ana klimaks, nanging ora kabeh konflik bisa tumuju marang klimaks.

Stanton (sajrone Nurgiyantoro, 2007:127) ngandharake klimaks yaiku nalika konflik wis ana ing tingkatan kang paling dhuwur lan ora bisa diganti kedadeyane. Klimaks nduweni peranan kang kapaling wigati tumrap pangrembakane plot. Klimaks ing kene uga bisa diarani minangka samubarang kang bisa nemtokake nasib paraga utama. Ing sawijining kasusastran ora gampang yen pengin nemtokake klimaks, amarga klimaks ing sajroning konflik bisa luwih saka siji.

Pungkasaning Konflik

Kedadeyan-kedadeyan sajroning kasusastran bisa nuwuhake konflik, konflik kasebuta ana konflik internal lan konflik eksternal. Pangripta anggone nuwuhake konflik mesthi wae nduweni cara kanggo mungkasi konflik kang ana ing crita. Konflik iku dhewe tuwuh amarga kedadeyan-kedadeyan kang bisa nyebabake konflik. Ing sajroning kasusastran, konflik bisa dipungkasi kanthi cara seneg utawa sedhah.

Aristoteles (Sajrone Nurgiyantoro, 2007:146) uga nduweni panemu beda bab kepriye anggone mungkasi sawijining crita. Aristoteles ngandharake yen pungkasaning konflik bisa diperang dadi loro, yaiku :

1) Pungkasan Seneng (*Happy Ending*)

Ing kene konflik dipungkasi kanthi rasa seneng, kaya rasa senenge jalu lan wanita kang dipungkasi kanthi cara nikah banjur nduwe anak lan sapiturute.

2) Pungkasan Sedhah utawa Kuciwa (*Sad Ending*)

Yaiku pungkasan konflik kang dipungkasi kanthi cara sedhah, kadang kala tragis lan kuciwa, kaya paraga utama kang mati, katresnan jalu lan wanita kang ora bisa nyawiji.

Setting

Miturut Zaidan (2007:118) latar yaiku wektu lan panggonan dumadine sawijining kedadeyan sajrone kasusastran. Latar kanthi sinirat munjerake marang sawijining makna tartamtu kang bisa nguwatake kalungguhane paraga. Makna-makna kasebut nduweni sesambungan karo panggonan, wektu lan lingkungan sosial sajroning crita. Latar mujudake papan *acuan* crita kanthi nyata lan cetha, saengga kedadeyan kang critakake ngemu surasa kaya-kaya dumadi temenan. Pamaca ngrasa yen sajrone crita kaya-kaya bisa nemtokake samubarang kang bisa dadi perangan ing uripe. Bab kasebut selaras karo apa kang diandharake dening wellek lan werren (1995:220-221) latar uga nduweni fungsi kanggo ngekspreskake watak lan pepinginan uga nduweni gegayutan kang raket karo alam lan manungsa.

Latar sajrone kasusastran mujudake landhesan kanggo miwiti crita. Latar ing kasusastran diperang dadi loro miturut sipat kang umum (Nurgiyantoro, 2007:221)

1. Latar Netral. Latar netral mujudake latar kang ora nduweni lan ora ndheskripsikake sipat kang khas utawa mligi. Latar kuwi ora nduweni sipat fungsional lan ora gegayutan karo kohesif unsur fiksi sing liyane.
2. Latar Tipikal. Latar tipikal ana sipat kang paling onjo yaiku gegayutan karo unsur panggonan, waktu lan

sosial. Bab kasebut uga selaras karo apa kang bakal diandharake ing novel iki ngenani latar yaiku gegayutan karo panggonan, wektu lan sosial. Miturut Nurgiyantoro (2007:227) unsur-unsur latar diperang dadi telu yaiku:

(1) Latar Panggonan

Latar panggonan mujudake latar kang ngener ing lokasi utawa panggonane kedadeyan kang dicrutakake sajrone karya fiksi.

(2) Latar Wektu

Latar wektu mujudake latar kang nduweni gegayutan karo kapan kedadeyan kasebut ditindakake. Latar wektu uga bisa dadi latar kang paling onjo yen digarap kanthi tliti. Ana ing saperangan karya fiksi kang sengaja ngawe latar wektu ora onjo, bab kasebut amarga miturut pangripta latar wektu mujudake samubarang kang ora penting.

(3) Latar Sosial

Latar sosial mujudake latar kang ngener ing kedadeyan kang ana gegayutane karo salah bawane masyarakat ing sawijining panggonan kang dicritakake sajrone karya fiksi. Tata cara panguripan sosiale masyarakat kang komplek yaiku kayata kabiasaan urip, cara mikir, salah bawa lan liya-liyane.

Sudut Pandang (*point of view*)

Sudut pandang (*point of view*) digunakake kanggo nemtokake arah pandang pengarang tumrap kedadeyan-kedadeyan sajroning crita, saengga kacipta sawijining crita kang utuh. Miturut Nurgiyantoro (2010:248) hakikae sudut pandang yaiku strategi, teknik, siasat kang sengaja dipilih pengarang kanggo medharake gagsan lan critane. Sudut pandang nduweni gegayutan psikologis karo pamaos. Pamaos mbutuhake persepsi kang gamlang ngenani sudut pandang crita.

Nurgiyantoro (2010:256-266) sudut pandang bisa dibedhakake adhedhasar pembela kang wis umum ditindakake. Jinise sudut pandang ana telu, yaiku : 1) Sudut pandang wong katelu “dheweke”, sudut pandang iki diperang dadi loro yaiku dheweke asipat sarwa ngerti lan dheweke asipat winates. Ing kene pengarang minangka narator bisa nyeritakake kedadeyan kang bakal dialami paragane uga bisa minangka pengamat wae. 2) Sudut pandang wong kapisan “aku”, pengarang minangka wong ing sajroning crita bisa diarani paraga baku kanthi nyeritakake dheweke dhewe. 3) Sudut pandang campuran “aku” lan “dheweke” penganggane sudut pandang iki gumantung, dening kreatifitas pengarang kanthi ngunakake teknik kang ana.

Strukturalisme Genetik

Strukturalisme genetik iku salah sawijining tintingan sajroning panliten sastra kang lair minangka reaksi saka pendekatan strukturalisme murni kang anti historis lan kausal. Pencetus tintingan strukturalisme genetik yaiku Lucien Goldmann, sawijing sastrawan saka Perancis. Strukturalisme genetik iku wujud saka gabungan antarane struktural lan sosiologi sastra, sebab strukturalisme genetik munjerake ing struktur sastra tanpa glirwakake genetik utawa asal usul dilairake

sawinjing karya yaiku unsur sosial.

Tintingane strukturalisme tumrap panliten karya sastra nduweni kalungguhan kang luwih murakabi, lumantar tintingan iki karya sastra bisa katintangi kanthi luwih jero. Karya sastra bisa dimangerteni cikal bakale lan kedadeyane kuwi saka landhesan struktur sosial tartamtu. Bab iki uga disengkuyung dening Goldman (sajrone Endraswara, 2008:56) menawa karya sastra kuwi luwih ditengenake asal-usule. Saka bab kasebut, Goldman wiwit ngrekadaya kanggo ngrembakakake strukturalisme genetik adhedhasar pamawase sastrawan sosiologi (Lukaes sajrone Teeuw, 1998:152). Tintingane strukturalisme genetik uga minangka tintingan obyektif. Laras karo babagan mau Juhl (sajrone Teeuw, 1988:173) ngandharake yen karya sastra kang nglirwakake pengarang anggone menahi makna bisa dadi bebaya, amarga panafsiran kasebut bisa ngorbanake paugeran, kepribadhen, gegayuhan, uga norma-norma kang dianut dening pengarang kasebut ing sajroning kultur sosial tartamtu.

Endraswara (2008:62) ngandharake tintingan strukturalisme genetik mawas karya sastra saka rong struktur, yaiku intrinsik lan ekstrinsik. Studi diwiwiti saka kajian unsur intrinsik minangka dhata kang dhasar. Sabanjure, panliten nggayutake saperangan unsur karo kanyatan ing masyarakat. Kanthi cara prasaja, strukturalisme genetik diperang dadi telung bageyan. Sepisan, panliti miwiti saka kajian unsur instrinsik, kanthi cara *parsial* utawa sekabehane unsur intrinsik lan ekstrinsik. Kaping pindho, nganalisis panguripan sosial budaya pangripta, amarga dheweke mujudake bageyan saka komunitas tartamtu. Kaping telu, nganalisis lelandesan sosial lan sejarah nalika karya sastra diripta dening pangripta.

Tokoh strukturalisme genetik yaiku Lucien Goldmann, sawijining sastrawan saka Perancis. Tintingane iki dianggep minangka siji-sijine tintingan kang bisa ngowahi pamawakang jagade pengarang. Ratna (2008:123) ngandharake menawa tintingan iki ngorekti tintingan otonom kanthi nglebokakae faktor genetik kang mangerteni karya sastra. Genetik kang dikarepake yaiku asal usul karya sastra, pengarang, lan kasunyatan sejarah kang nyengkuyung anggone ngripta karya sastra. Mula saka iku, strukturalisme genetik uga menehi pamawas ngenani analisis intrinsik lan ekstrinsik.

Goldmann ngarani teorine minangka strukturalisme genetik amarga dheweke percaya yen karya sastra minangka sawijining struktur (Faruk, 2003:12). Struktur iku dudu samubarang kang statis minangka produk saka proses sejarah kang ana nganti saiki. Proses *strukturalisasi* lan *deskonstruksi* kang urup dhayati dening masyarakat asale karya sastra kang gegayutan. Goldmann (Sajroning Ratna, 2008:123) ngandharake strukturalisme genetik mawas karya sastra adhedhasar unsur intrinsik lan ekstrinsik.

Kanggo njangkepi teorine kasebut, Goldmann ngawe saperangan kategori kang gegayutan siji lan sijine saengga mbangun apa kang diarani strukturalisme genetik. Kategori-kategori kasebut yaiku, fakta *kemanusiaan*, *subjek kolektif*, *strukturasi*, wawasan donya, pangertene lan andharane (Faruk, 2003:12).

Teori strukturalisme genetik nduweni nilai kang

luwih tinimbang strukturalisme otonom. Gegayutan karo bab iku, saliyané nintingi struktur pambangunan karya saka njero, apresiator kudu nglebokake faktor-faktor saka njaba. Faktor *kemanusiaan* minangka sekabehe asil tumindak manungsa kang asipat *verbal* lan uga fisik kanggo mangerteni ilmu pengentahuan. Fakta iki bisa awujud tindak sosial tartamtu, tumindak politik tartamtu lan kreasi kultural kayata seni rupa, senu musik, seni patung lan seni sastra (Faruk, 2003:12).

Gegayutan antarane struktur masyarakat karo struktur karya sastra iku ora gegayutan langsung nanging lelantaran mara sawijining babagan kang diarani pamawakan jagad utawa ideologi. Goldmann (sajrone Faruk, 2003:16) ngandharake pamawakang jagad minangka istilah kang trep kanggo sakabehe gagasan-gagasan, asipasi-aspirasi lan pangrasa kang gegututan kanthi bebarengan antarane sawijine kelompok sisoal tartamtu kang nentang kelompok sisoal liyane. Pamawakang jagad ngrembaka minangka salah sijine kesadaran *kolektif* kang diasilake saka kahanan sosial lan ekonomi tartamtu kang diadepi dening *subjek kolektif* kang dinduweni. Sastra kang kaloka minangka produk *strukturalisme* saka *objek kolektif*, mula karya sastra nduweni struktur kang padhu ing sajroning konsep strukturalisme genetik.

Miturut Jabrohim (2012:79) teori iki minangka salah sawijining teori kang bisa ndudah pawasing pengarang. Teori iki tetep nganggo strukturalisme jalaran ngunakake prinsip struktural kanthi nglebokake faktor genetik karya sastra. Genetik kang dikarepake yaiku asal usul karya sastra kayata, pengarang lan kasunyatan sejarah kang nyengkuyung anggone ngripta karya sastra.

Pamawas jagade pengarang iki dudu kanyatan nanging gagasan, aspirasi lan pangrasa kang bisa nyawijikake sawijining kelompok sosial masyarakat. Teori strukturalisme genetik nduweni piguna kang gedhe, menawa para panliti ora nglirwakake struktur intrinsik kang mbangun karya sastra.

Kanthi prasaja panliten nganggo teori strukturalisme genetik bisa ditraake kaya mangkene. *Kapisan*, panliten kudu diwiwiti saka struktur intrinsik tumrap karya sastra. *Kapindho*, ngayutake sekabehe unsur. *Katelu*, adhedhasar laire karya sastra, saengga bisa nafsirake pamawas jagade pengarang ngenani konflik.

Pamawase Pangripta

Kanthi definitif, strukturalisme genetik yaiku analisis struktur kanthi menehi kawigaten tumrap asal usul karya. Kanthi ringkes, strukturalisme genetik menehi kawigaten tumrap analisis intrinsik lan ekstrinsik. Minangka teori kang wis kauji validitase, strukturalisme genetik isih dirasa dening saperangan konsep canggih kang ora diduweni teori sosial liyane, kayata simetri utawa homologi, kelas-kelas sosial, subjek transindividual, lan pamawase jagad. Konsep-konsep kasebut kang kasil nggawa strukturalisme genetik ing puncak kajayane nalika taun 1980-an nganti 1990-an (Ratna, 2013:123)

Pamawase jagad kang dituduhake dening pangripta lumantar paraga kang kebak *problematis* arupa sawijine struktur global kang nduweni makna. Pamawase jagad ora mung arupa fakta *empiris* kang asipat langsung

nanging arupa gagasan, aspirasi lan pangrasa kang bisa nyawijikake kelompok sosial bebrayan (Iswanto sajrone Jabrohim, 2001:64).

Sekabehane isi lan makna sajrone karya sastra katulis dening pangripta, nanging pangripta nggoleki isi lan makna kasebut saka saperangan sumber. Salah sawijine tugas pangripta yaiku nglacak sumber-sumber kasebut. Kanggo mangerteni pangrembakane sastra kang paling wigati yaiku nyinaoni pangaribawane sastra. Saka sastra kang ana, pangripta njupuk alih dhata tematik utawa proses sastra banjur dilebokake sajrone karya reiptane. Pangripta kaiket sajrone sistem sastra ing jamane. Pangripta bisa milih lumebu sajrone sistem kasebut utawa ora, sanadyan daya pangaribawane sistem kasebut gedhe kanggone pangripta (Luxemburg, 1989:209).

Endraswara (2013:58) ngandharake yen pamawase jagad yaiku arupa perspektif koheren ngenani gegayutane manungsa minangka makhluk sosial lan tumrap jagade. Bab iki nuduhake yen pamawas jagad yaiku sawijine kasadharane bebrayan nalika ngadhepi panguripane. Mula karya sastra bisa diarani arupa ekspresi pamawase jagad kang *imajiner*.

Jagade Manungsa

Miturut Faruk (2015:57) Sakabehe tumindak manungsa mujudake kasunyatan sing ana. Gegambaran tumindak manungsa bisa awujud kagiyatan sosial, lan politik tartamtu utawa sawijining kreasi kang asipat budaya kaya dene filsafat, seni rupa, seni musik, seni patung, lan seni sastra. Pangripta bisa ngripta reiptane adhedhasar sakabehe kedadeyane manungsa kang ana sajrone urip bebrayan.

Sabanjure Piaget lan Goldman (sajrone Faruk, 2015:58) ngandharake menawa manungsa lan lingkungan ing sakiwa tengene iku nduweni sesambungan kang raket sajrone proses strukturasi imbal-walik kang saliyané padha ngisi antarane manungsa siji lan sijine nanging uga padha nuwuhake konflik antarane lelорone. Rong proses kasebut yaiku proses *asimilasi* lan proses *akomodasi*. Manungsa ngrekadaya kanggo nyambungake lingkungan ing sakiwa tengene tumuju marang pikiran lan tumindak, nanging pangrekadayan kasebut kadhangkala ora bisa kasil, amarga ana sawijine samubarang ngganjel kang njalari. Anane samubarang kang ngganjel dijalari saka telung perkara, yaiku *kapisan* kasunyatan sajrone bebrayan tartamtu ora bisa sadhar tumrap dhiri pribadhine marang sesambungan struktur kang digandheng, *kapindho* nganti wektu sabanjure yen panganggone struktur ing ndonya ora dilakoni, pungkasan saben pawongan sajrone klompok kang nduweni kuwajiban tumrap panguripane mujudake sawijining proses kang sepadan, banjur ndadekake pangowah-owahing lingkungan sosial lan ragane (Piaget lan Goldman sajrone Faruk, 2015:13).

Subjek Kolektif

Manungsa kalebu makhluk sosial, tegese manungsa ora bisa urip dhewe tanpa sesambungan karo manungsa liyane. Ora mokal yen manungsa siji klawan manungsa sijine padha merlokake pitulungan. Bab iki kang mujudake *fakta* kamanungsan, menawa kasunyataning bebrayan *fakta* kamanungsan iku ngemu rong *fakta* yaiku

fakta pribadhi lan *fakta* sosial. Miturut Goldman (sajrone Faruk, 2015:62) menawa ora kabeh *fakta kamanungsan* adhedhasar marang subjek pribadhi. Kaya dene kagiyatan mangun omah utawa jembatan kuwi bisa kelakon menawa bebarengan anggone mangun omah utawa jembatan kasebut. *Fakta* kang kaya mangkono diarani *subjek kolektif*.

Subjek kolektif kawangun saka kahanan kang ana sajrone kedadeyan sosial. Gegambarane kedadeyan sosial kuwi kaya dene pangowah-owahing sajrone bidhang sosial, ekonomi, politik, lan budaya. Goldman (sajrone Faruk, 2015:63) uga nduweni anggapan menawa ora kabeh kedadeyan kang dilakoni manungsa iku saka subjek pribadhi, nanging uga saka subjek kolektif, nanging subjek kolektif utawa trans-individual kasebut mujudake konsep sing isih durung pasti. Subjek kolektif bisa arupa klompok paseduluran, klompok makarya, klompok *territorial*, lan sapanunggal.

Strukturalisme genetik kuwi mbedakake antarane salah bawane individual lan salah bawane klompok, salah bawane individual luwih nuduhake kabutuhan dhiri pribadhi, dene salah bawane klompok nuduhake kabutuhan kang asipat sosial. Miturut Goldman (sajrone Faruk, 2015:63) kelas sosial bisa diarani klompok gedhe kang nuduhake bukti ngenani sejarah klompok kang nyiptakake pamawas sing jangkep kang nduweni pangribawa tumrap pangrembakane sejarah umat manungsa. Pangribawa sing dilakoni marang kelas sosial mujudake pangribawa sing dhasar, sing ditujukake marang pangribawa marang tingkat *infra-struktur* utawa struktur ekonomi bebrayan, ora mung pangribawa saka tingkat *super-struktur*.

Lelandesaning Analisis

Teori kang digunakake kanggo nintingi panliten sing arep kaleksanan yaiku Strukturalisme Genetik. Struktural genetik miturut Goldman (sajrone Faruk 2015:12-16) yen strukturalisme genetik sawijine tintingan kang ngrembug bab unsur intrinsik kang banjur digayutake karo kanyatan sajrone bebrayan kang nduweni konsep-konsep tartamtu kayata kasunyataning manungsa, subjek kelompok, *strukturasi*, lan pamawasing jagad. Saliyane kuwi strukturalisme genetik uga sawijine panliten sastra kang nggayutake antara struktur karya sastra karo struktur bebrayan lumantar pamawasing jagad.

METODHE PANLITEN

Metodhe panliten yaiku sawijining cara kanggo nindakake kagiyatan panliten andhedhasar tata cara kang wis direncanakake lan wis bisa mujudake tanggung jawab kanthi ilmiah. Ing perangan iki bakal dijlentrehake tata carane panliten kang kaperang dadi emen yaiku, a) ancangan panliten, b) sumber dhata lan dhatane panliten, c) instrument panliten, d) tata cara lan prosedhur pangumpulane dhata, e) tata cara analisis dhata lan f) tata cara panyuguhane asile panliten. Andharan sajangeke kaya ing ngisor iki :

Ancangan Panliten

Panliten kanthi irah-irahan *Kembang Gamboja Jingga Anggitane Tulus* Skanthi nggunakake tintingan struktural

iki mujudake panliten kualitatif. Semi (2012:11) njlentrehake menawa panliten kualitatif mujudake panliten kang ora ngutamakake *kuantifikasi* adhedhasar angka-angka, nanging kang diutamakake yaiku *penghayatan* tumrap sesambungan antarane konsep kang dikaji kanthi cara *empiris*. Panliten kualitatif nduweni tujuwan kanggo mangerteni bab-bab sing dumadi tumrap subjek panliten kanthi cara holistik lan dheskriptif sajrone wujud tembung-tembung lan basa, ing sawijine bab sing mligi kanthi nggunakake maneka werna metode ilmiah (Moleong, 2008:6). Metodhe kang slaras kanggo nintingi panliten kanthi objek sastra kang wujud tembung-tembung yaiku nggunakake metode *dheskriptif kualitatif*. Panliten kanthi nggunakake metode dheskriptif kualitatif dirasa trep kanggo nintingi novel *KGJ* anggitane Tulus S kanthi cetha.

Pamarekan kang digunakake sajroning panliten iki yaiku pamarekan strukturalisme genetik. Kanthi pamarekan strukturalisme genetik bakal awèh pambiyantu tumrap panulis sajrone proses ngumpulake dhata kang cundhuk karo prekara kang diajokake sajrone panliten iki. Pamarekan iki digunakake kanggo njlentrehake lan nintingi dhata kang laras karo fakta novel *KGJ* anggitane Tulus S.

Sumber Dhata lan Dhata Panliten

Sumber dhata lan dhata mujudake salah sawijining perangan kang wigati banget sajroning panliten. Tanpa anane sumber dhata lan dhata mokal bisa nindakake panliten. Mula saka kuwi, ing kene bakal diandharake sumber dhata lan dhata panliten kang gegayutan karo prekara sajrone panliten.

Sumber Dhata

Sumber dhata yaiku bahan utawa objek kang diteliti sajroning panliten. Sumber dhata ing panliten iki yaiku kasusastran lan naskah. Ratna (2013:47) ngandharake ing ilmu sastra sumber dhatane yaiku sastra lan naskah. Cundhuk karo andharan kasebut, panliten iki kalebu panliten sastra, mula nggunakake sumber dhata kang awujud kasusastran. Sumber dhata kang digunakake panliten kaperang dadi loro yaiku sumber dhata primer lan sumber dhata sekunder. Sumber dhata primer yaiku sumber dhata kang langsung menèhi dhata tumrap panliti, dene sumber dhata sekunder yaiku sumber kang kanthi ora langsung menèhi dhata marang panliti. Sumber dhata primer ing panliten iki yaiku awujud teks novel *KGJ* anggitane Tulus S. Novel *KGJ* iki cetakan anyar ing taun 2017, kandelé novel iki 151 kaca. Saliyane novel, sumber dhata liyane awujud asil wawancara.

Sumber dhata skunder yaiku buku-buku panyengkuyung. Buku-buku panyengkuyung iku mau ateges buku-buku literatur kang nyengkuyung kanggo ngonceki konflik kang ana sajroning Novel *KGJ*. Ora mung buku-buku wae, sumber dhata skunder ing kene bisa awujud asil panliten, artikel, internet lan sapanunggal.

Dhata

Dhata minangka objek sing bakal dikaji lan dianalisis sajrone panliten iki. Dhata mujudake pusate panliten, amarga tanpa anane dhata mokal bisa ditindakake panliten. Dhata yaiku *informasi* saka sumber dhata utawa sampel (Sunarto, 2001:13). Dhata kang digunakake ing panliten iki yaiku frase, tembung, ukara lan wacana kang gegayutan

karo uderaning panliten. Sepisan gegayutan karo wujud novel *KGJ*, ngandharake wujud konflik internal lan eksternal kang dialami dening paraga sajroning crita, lan katelu ngenanipamawase Tulus S minangka pengarang novel *KGJ* ngenani konflik kang ana sajroning novel kasebut.

Instrumen Panliten

Metodhe kang digunakake kanggo pangumpulan dhata sajroning paliten yaiku nganggo metodhe pustaka. Sunarto (2001:28) ngandharake yen metodhe pustaka yaiku metodhe ngumpulake dhata kang dadi pustaka sumber dhata kang awujud dokumen. Tuladhane film, vidio, rekaman, informasi kang dijupuk saka internet, jurnal, buku-buku lan maneka warna publikasi kang didhokumentasi.

Ing panliten, tata cara ngumpulake dhata ora bisa yen dilirwakake amarga dhata minangka samubarang kang wigati banget sajroning panliten. Teknik pangumpulan dhata sajroning panliten bisa ngunakake studi pustaka, yaiku cara ngumpulake dhata-dhata kang dijupuk saka pustaka sarta dhokumen liya (Ratna, 2013:39). Ing panliten iki ngunakake studi pustaka kanthi ngunakake sistem sandhi uta tandha. Kanthi weneh tandha marang ukara lan tetembungan kang ana gegayutan karo paliten iki. Tandaha kasebut bisa wae garis utawa cathethan.

Metodhe Pustaka

Metodhe pustaka yaiku sawijing metodhe kangditindake kanthi cara ngumpulake dhata-dhata pustaka minangka sumber tulisan. Metodhe pustaka didadekake acuan kanggo nggoleki buku-buku minangka sumber-sumber pustaka ing panliten, umpamane novel *KGJ*. Bahan kang dipikolehi sajroning metodhe pustaka iki digunakake minangka sumber tinulis sajroning panliten iki.

Pangetrape metodhe pustaka kaya kang bakal diandharake ing ngisor iki :

- 1) Nemtokake unit analisis. Teknik iki digunakake kanggo ngumpulake sumber-sumber pustaka kang relevan karo panliten iki. Sumber dhata utama arupa novel *KGJ* anggitane Tulus S. Saliyane sumber dhata mau, ana sumber dhata tambahan kang selaras.
- 2) Teknik waca. Teknik waca iki ditindakake kanthi cara maca sumber sumber dhata tinulis kang ana sajroning panliten iki. Sumber dhata utama arupa novel *KGJ* anggita Tulus S. Diwaca bola bali amrih bisa ngerteni lan mahami isi teks mau.
- 3) Nyathet dhata. Teknik iki digunakake kanggo nyathet bab-bab kang wigati saka dhata sajroning panliten ikikang ana sambung rapete karo tujuwaning panliten. Salah sawijing saka pangertape teknik iki yaiku kanthi cara milih pethikan kang ana sajroning novel *KGJ* anggitane Tulus S dilarasake karo uderaning panliten.
- 4) Klasifikasi dhata. Teknik iki katindakake kanthi cara milah-milah dhata kang wis diklumpukake lumantar teknik cathet mau manut golongan dhewe-dhewe.

Metodhe Wawancara

Arikunto (2002:123) ngandharake wawancara yaiku salah sawijing metodhe tata cara ngumpulake dhata. Wawancara bisa ditindhakake kanthi terstruktur lan bisa uga ditindakake kanthi tatap muka (face to face) utawa ngunakake telpon.

Pangetrapane metode wawancara mituru Arikunto (2002:156) yaiku:

- 1) Ngunakake pedhoman wawancara
- 2) Panliti kudu bisa mangerteni kahanan kang trep anggane wawancara. Upamane, anggane miwiti wawancara ngandharake maksud lan tujuwane, menahi pitakonan, menahi respon lan mungkasi wawancara.
- 3) Wawancara kudu katindakake kanthi efektif yaiku kanthi wektu kang cekak bisa oleh data kang objektif, saakeh-akehe lan bisa dipertanggung jawabake.

Teknik Analisis Dhata

Panliten iki nggunakake teknik analisis deskriptif. Teknik analisis iki ditengenake, amarga kanggo ndheskripsikake kanthi cara objektif ngenani kahanan kang ana bebrayan ngenani kedadeyan kang dumadi sajrone novel *KGJ* kasebut. Sawise dhata kang dibutuhake wis kasil dikumpulake mula banjur nganalisis dhata mau, yaiku kanthi langkah-langkah :

- 1) Teknik analisis utawa tata carane nitingi dhata sajroning panliten iki dijumbuhake karo ancangan panliten yaiku ancangan struktural lan teori strukturalisme genetik.
- 2) Nitingi struktur naratif novel kang dumadi saka unsur-unsur tartamtu lan unsur-unsur mau duwe sesambungan antara siji lan sijine saengga mujudake sistem kang nduweni teges utawa makna kang sipate utuh.
- 3) Struktur naratif mau dijumbuhake karo teori strukturalisme genetik kang mujudake marang konflik paraga utawa pamawase pengarang ngenani konflik sajrone novel *KGJ*.
- 4) Pungkasan yaiku gawe dudutan adhedhasar tintingan kang wis ditindakake.

ANDHARAN ASILING PANLITEN

Andharan asile panliten iki bakal bakal diandharake ngunakake metodhe dheskriptif. Metodhe dheskriptif bisa bisa ditegesi minangka urutan kanggo ngrampungake prakara sajrone panliten kanthi cara nggambarake objek panliten. Mula saka kuwi, andharan sajrone panliten iki bakal ngandharake unsur pamangune sastra sajrone novel *KGJ*, konflik Internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel *KGJ*. Kejaba saka kuwi uga ngandharake apa kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel *KGJ* kanthi akeh nuwuhake konflik.

ANDHARAN ASILE PANLITEN

Andharan asile panliten iki bakal bakal diandharake ngunakake metodhe dheskriptif. Metodhe dheskriptif bisa bisa ditegesi minangka urutan kanggo

ngrampungake prakara sajrone panliten kanthi cara nggambarake objek panliten. Mula saka kuwi, andharan sajrone panliten iki bakal ngandharake unsur pamangune sastra sajrone novel *KGJ*, konflik Internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel *KGJ*. Kejaba saka kuwi uga ngandharake apa kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel *KGJ* kanthi akeh nuwuhake konflik.

4.1 Unsur Pamangune Sastra sajrone Novel *KGJ* Anggitane Tulus Setiyadi

Kanggo ngampangake magerteni unsur pamangune sastra sajrone novel *KGJ* luwih dhisik dianalisis strukture. Analisis struktur kang arep kaandharake iki ing tema, paraga/pamaragan, setting, *point of view* lan alur. Saka analisis patang unsur iku wis bisa nemokake isine novel Keladuk Manis Ing Salumahe Sambilata.

4.1.1 Tema

Tema yaiku jiwa saka kasusastran kang bakal ana sajrone saben unsur. Tema kudu digayutake kanthi dhasar pamikiran utawa filosofi karya. Miturut staton (2007:70) ngandharake tema yaiku sawijining crita kang sacara mligi ngandharake unsur kang ana sajroning crita kanthi cara kang sederhana. Aminuddin (2010:91) ngandharake tema mujudake ide kang dadi dhasare crita saengga bisa nduweni peran kanggo titik tolake pangripta sajrone ngandharake karya fiksi.

Nurgiyantoro (2007: 82-83) ngandharake yen tema kaperang dadi loro, yaiku tema mayor lan tema minor. Tema mayor yaiku tema pokok sajrone crita kang dadi dhasar utawa gagasan dhasar umum reiptan kasebut. Tema minor yaiku tema kang mung ana ing bageyan-bageyan tartamtu sajrone crita kasebut.

4.1.1.1 Tema Mayor

Sawijine karya sastra utamane karya novel mesthi ana tema mayor. Kang dikarepake saka tema mayor yaiku tema kang paling onjo lan utama saka crita kasebut. Selaras karo bab kasebut, tema mayor sajrone novel *KGJ* isine kang paling onjo yaiku ngenani konflik. Paraga ing sajrone novel *KGJ* akeh kang ngalami konflik.

Konflik kang dialami dening paraga sajrone novel iki ora mung dialami siji paraga, nanging konflik iki dialami paraga siji lan sijine. Widya lan Hendra mujudake paraga sing nduweni konflik sajrone blae wisma. Kabukti saka cuplikan iki:

“Calangan-calgan sing wis ditampa akeh sing padha mbatalna, bareng dijagakna Hendra ora sida teka. Mesthi wae gawe kuciwane wong akeh. Kabar angin sing ditampa Widya jare anggane bojone ora teka, awit dolan karo bocah wadon.” (KGJ, 2019:11)

Saka cuplikan kasebut bisa dimangerteni yen konflik sing kawitan tuwuh yaiku rasa cubriya. Cubriya marang Hendra sing saiki seneng dolan karo wong wadon liya nganti penggaweyane ora dibudhali. Akeh calangan-calgan sing padha mbatalna amarga tumindake Hendra sing ora bisa netepi janji. Tumindake sing kaya mangkono ndadekake saperangan uwong ora percaya lan ora kepengin nggunakne Hendra dadi juru beksa maneh saengga mangribawani ekonomi kaluwargane.

4.1.2.1 Tema Minor

Tema minor sajrone novel novel *KGJ* iki yaiku tema katresnan lan tumindak sedheng. Tema-tema minor kasbut nyengkuyung anane tema mayor sajrone novel *KGJ*. Andharane kaya ing ngisor iki.

1) Katresnan

Tema katresnan ing novel *KGJ* ora mung dialami dening paraga utama Widya lan Hendra. Tema katresnan iki uga mujudake rasa tresnane wong tuwa menyang anak, putu, lan kaluwargane. Rasa katresna sing kawiwitan dirembug ngenani rasa tresnane Widya marang Hendra. Saking tresnane marang Hendra, Widya kudu tetep kekeh marang pilihane, lan kudu bisa sabar ngadhepi kahanan balewism.. Senajan saiki kahanan sajrone bale wismane ora setentrem biyen nalika isih awal-awal dadi temanten anyar. Kabeh kuwi dilakoni kanggo anake, lan dheweke rumangsa wis nglakoni pangorbanan gedhe kanggo urip bebarengan karo Hendra. Kabukti ing cuplikan ngisor iki.

“Pakeyan tarine Hendra isih pating blasah cedhak amben durung kober dilempiti. Tinimbang nganti kadonangan ibune banjur dilebokna ing ngisor amben terus ditutupi sprej.” (KGJ, 2019:6)

Salah siji pangorbanane Widya yaiku dheweke gelem dirabi Hendra, senajan wong tuwane ora menahi pangestune. Widya dudu wong wadon sing mung mikirake bandha donya, ora kudu urip bebarengan karo wong sing wis dipilihake dening wong tuwane, wong sih sugih lan sapanunggalane, nanging dheweke milih priya kang tanggung jawab lan bisa nggawe tentreme atine.

2) Pakaryan

Tema pakaryan sajrone novel *KGJ* iki dilakoni dening paraga Hendra. Hendra sing pakaryane mung dadi juru beksa, ndadekake kaluwargane urip sarwa kekurangan, saliyan kuwi wong tuwane Widya uga ora seneng marang pakaryane Hendra. Mula saka kuwi pakaryan mujudake kawiwitane konflik sing tuwuh sajrone urip bale wismane karo Widya. Andharan kasebut bisa kabukti saka cuplikan iki:

“Ya golek gawean liya apa ora bisa ta Mas?”

“Lambemu menawa ngucap gampang. Golek gawean liya Mas.... pangeneke Hendra. Gaweanku ngene iki, sing dakkol sumunare raga lan trampilanku dandan. Menawa aku arep kerja ing panas banjur kulitku gosong apa payu. Pikir...!” (KGJ, 2019:21)

Hendra tetep kekeh marang pakaryane sing dadi juru beksa. Senajan pakaryan sing kaya mangkono ora saben wulan ana, lan ana wulan-wulan tartamtu sing sepi calangan, nanging dheweke ora gelem golek penggawean liya. Kamangka kabutuhane tambah suwe sansaya akeh.

4.1.2 Paraga lan Pamaragan

Aminuddin (2011:79) ngandharake yen paraga iku pelaku kang ngemban lelakon sajrone karya fiksi saengga lelakon iku bisa ndadekake sawijine crita. Saka andharan sadurunge bisa dimangerteni yen kang ana ing novel *KGJ* iki nduweni sipat kang maneka warna.

4.1.2.1 Widya

Paraga sepisan kang bakal diandharake yaiku paraga Widya. Andharan sipate Widya kang sepisan kaya ing cuplikan ngisor iki.

“Bocah wadon kuwi thukul rasa welase marang

bojone sing lagi nyambut gawe. Mbokmenawa pancen dudu pegawai kantor, nanging mung daadi juru beksa kang leladi ing bebrayan.” (KGJ, 2019:1)

Paraga Widya nduweni sipat kang becik, saliyane kuwi uga sabar. Wanita mujudake manungsa kang kebak rasa asih, mula saka kuwi wanita nduweni sipat sing sabar nampa kahanan apa wae. Kaya dene Widya sing bisa sabar nampa lakune urip. Dheweke rumangsa welas, lan trenyuh marang bojone, jalaran bojone mung nyambut gawe dadi juru beksa kang leladi ing bebrayan. Penggawean sing ora saben wulan mesthi ana, lan dhuwit sing ditampa uga ora mesthi. Nanging kabeh kuwi tetep disyukuri.

4.1.2.2 Hendra

Paraga Hendra minangka bojone Widya. Sipate Hendra bisa dimangerteni saka cuplikan-cuplikan iki: “kira-kira pitung sasi kepungkur ana kabar yen Hendra kagodha wanita liya. Sapa wonge sing ora kemropok atine, dene direwangi labuh labet kaya ngono banjur tumindake ora nggenah.” (KGJ, 2019:8)

Bisa dimangerteni yen Hendra mujudake paraga sing gampang kagodha wanita liya. Pancen Hendra iki mujudake paraga sing bagus rupane, kuning kulite, lan bisa ndadekake sapa wae sing nyawang kesengsem. Nanging dheweke ora bisa ngelingi marang labuh labete Widya kanggo mbela dheweke. Saiki Hendra wis beda. Mangerteni kabar sing kaya mangkono Widya sedhik, dheweke ora nyangka yen Hendra bisa tumindak ora nggenah kaya mangkono.

4.1.2.3 Pak Prapto

Paraga liyane yaiku Pak Prapto. Pak Prapto yaiku bapak Widya. Sipate Pak Prapto bisa dimangerteni saka cuplikan-cuplikan iki:

“Mbokmenawa saka rasa sepine ditinggal anak lan putu, Pak Prapto kepengin anake bali wae urip bareng saomah. Wong tuwa kuwi nggawe cara kanthi iming-iming menawa Hendra arep digolekna gawean ing kantor.” (KGJ, 2019:8)

Bisa dimangerteni yen Pak Prapto mujudake wong tuwa sing nduweni sipat asih marang anak lan putune. Dheweke kepengin urip saomah bareng anak lan putune. Nanging cara kanggo nggayuh keparepane kuwi ora bener neng uga ora salah. Dheweke nggawe cara ngiming-ngimingi Hendra supaya gelem kerja neng kantor. Kabeh dilakoni supaya anak lan putune bisa urip sarwa kacakupan. Nanging keparepane muspra nalika Hendra luwih milih ngontrak lan urip adoh saka Pak Prapto.

4.1.2.4 Bu Darmi

Paraga liyane yaiku Bu Darmi. Bu Darmi mujudake ibune Widya. Sipate Bu Darmi bisa dimangerteni saka cuplikan-cuplikan sing ana.

“ibu... ndingaren langsung tumuju omah? Kandhane Widya marang ibune sing arep mlebu omah.”

“iya, aku selak kepengin weruh putuku. Saiki ibu ora perduli bojomu ing omah apa ora.” (KGJ, 2019:45)

Bisa dimangerteni Paraga Bu Darmi nduweni sipat sing perduli marang anak lan putune, nanging Bu Darmi ora

seneng marang Hendra. Saka cuplikan kasebut uga bisa dimangerteni yen Bu Darmi lagi kawitan mara menyang oamhe Widya tanpa nakoni bojone Widya ana ning omah apa ora, jalaran sasuwene iki dheweke ora seneng yen ketemu karo Hendra.

4.1.2.5 Mbak Merry

Paraga liyane sing ana sajrone novel Kembang Gamboja Jingga yaiku Mbak Merry. Merry mujudake paraga banci. Dheweke kancane Hendra. Sipate Merry bisa dimangerteni saka cuplikan iki:

“ohhh....seneng ike...hmmm sisen atiku...ohhh... arep ketemu sigan..ohhh... ucape Merry banget kemayune.” (KGJ, 2019:13)

Bisa dimangerteni yen Merry nduweni sipat sing kemayu. Sipat kasebut ana jalaran dheweke banci. Biyasane sipate para banci kemayu lan nggemesne. Saka cuplikan kasebut uga bisa dimangerteni yen dheweke katon bungah anggone arep ketemu Hendra. Hendra pancen bagus rupane, nganti banci wae kesengsem marang dheweke.

4.1.2.6 Mbak Shanty

Paraga liyane sing ana sajrone novel Kembang Gamboja Jingga yaiku Mbak Shanty. Shanty mujudake paraga banci. Dheweke kancane Hendra. Sipate Shanty bisa dimangerteni saka cuplikan iki:

“Eh sepurane Mbak ya...iki kenalna Shanti yen awan Shanto...hihihi...tetep Shanti. Ujare karo kemayu banget.” (KGJ, 2019:12)

Shanty uga banci kancane Hendra. Dheweke uga nduweni sipat kemayu. Bisa dimangerteni saka cuplikan kasebut. Dheweke tetepangan karo Widya kanthi basa sing lucu lan kemayu.

4.1.2.7 Rahman

Paraga liyane sing ana sajrone novel *KGJ* yaiku Rahman. Dheweke mujudake kanca SMA ne Widya. Sipate Rahman bisa dideleng saka cuplikan iki:

“Rahman banjur gryah-grayah tase. Saka njero tas tangane nyekel permen. Hayo... ikigelem apa ora? sakala Angga meneng kaoro nyoba ngudhari permen sing digawa.” (KGJ, 2019:18)

Bisa dimangerteni yen Rahman nduweni sipat sing grapyak. Dheweke uga seneng marang bocah cilik, saliyane kuwi Rahman uga ora sombong. Dheweke isih kelingan marang kanca SMA ne biyen. Saengga nalika weruh neng ndalan isih gelem nyapa.

4.1.2.8 Burhan

Paraga kang ana sajrone novel *KGJ* sing liyane yaiku Burhan. Burhan mujudake paraga sing nduweni sipat ala. Dheweke sejatine anak saka kancane Pak Prapto. Pak Prapto kepengin ngenalake menyang Widya, nanging Pak Prapto ora ngerti yen Burhan nduweni watak sing ora becik. Andharan kasebut bisa kabukti saka pethikian iki:

“Ing sawijining dina Hendra arep bali saka tanggapan. Wayahe bedhug panase nyelet kulit. Dumadakan saka kadohan ana priya ngadhang dalan karo sepedha motore. Sing medeni wong kuwi nggawa penthung gedhe. Bareng ditamatna jebul sing ngadhang Burhan. (KGJ, 2019:137)

Bisa dimangerteni yen Burhan nduweni watak sing ala saka tumindake sing kepengin nyelakani Hendra. Dheweke ngadhang Hendra, lan nggawa penthung gedhe. Kekarepane

arep menthung Hendra, jalaran Hendra ora gelem pisah karao Widya. Ora nyana yen Burhan bisa nduweni watak sing kaya mangkono. Awit kabeh keluargane Widya ngerti yen Burhan nduweni watak becik amarga saka kaluwarga sing becik uga.

Paraga kang pungkasan yaiku Djoko. Djoko kuwi mujudake ponakane Rahman kang nduweni sipat becik. Dheweke manggon ing omahe Widya lan Hendra amarga magang kanggo melu nyucuk lampah. Kekarepane kasebut didhasari merga arep ujian praktik ing kampuse. Djoko mujudake mahasiswa STSI Solo. Kang njupuk jurusan tari. Mula saka kuwi dheweke kepengin magang karo Hendra, sing ora liya akeh tanggapan kanggo nyucuk lampah. nanging saliyané nduweni sipat sing becik Djoko nduweni kapribadhen gandha. Andharan kasebut kabukti saka pethikan iki:

“alon-alon Hendra irunge ditemplekna ing pipine Djoko. Kowe bener, wiwit pisanan ketemu aku ana rasa marang kowe. Kandhane lirih.”

“Langsung wae Djoko ngamplok banjur ngelus-ngelus sirahé Hendra. Bocah loro wis kaya kewan sing tanpa weruh papan.” (KGJ, 2019:134)

Bisa dimangerteni yen Djoko nduweni kapribadhen gandha. Dheweke nyenengi Hendra. Djoko bisa kasengsem karo Hendra jalaran Hendra kuwi ngganteng. Saliyané kuwi Hendra uga nduwe kapribadhen sing padha karo Djoko, nanging bojone ora meruhi sipate Hendra sing kaya mangkono.

4.1.3 Setting

Aminuddin (2011:67) setting yaiku latare kadadéyansajrone karya fiksi, bisa arupa panggonan, wektu utawa kadadéyan, sarta nduweni fungsi fisik lan fungsi psikologis. Saka tema lan pamaragan ing ndhuwur iku bisa dimangerteni yen setting utawa latar ing novel *KGJ* iki kaya mangkene. Saka tema lan setting ing ndhuwur kang wis kaandharake bisa dimangerteni yen setting novel *KGJ* iku nggambarake kadadéyan kang dialami dening para paraga ana panggonan lan wektu kang dialami dening paraga.

4.1.3.1 Omah Kontrakan

Omah kontrakan mujudake omahe pawongan sing disewa. Omah sing ora mbangun dhewe. Omah kasebut wis kari ngenggoni, barang-barang sing ana wis cumepak. Sing manggoni kari mbayar sewa perulan. Panggonan sing kawitan sajrone novel *KGJ* yaiku Omah Kontrakane Widya lan Hendra. Andharan kasebut bisa kabukti saka cuplikan iki:

“Alon-alon Widya nutup jendela. Mripate nyawang njaba nembus kaca ngarep lungguh kursi. Udan kan gumrojog kuwi sajak ora dadi wigatine, nanging pangangen-angene adoh nembus derese udan. Polatane alum sajak ana sing ngganggu pikirane.” (KGJ, 2019:01)

Bisa dimangerteni yen panggonan sing ana sajrone cuplikan kasebut yaiku ing omah. Kabukti saka ukara “nutup jendela”. Swasana sing ana sajrone cuplikan kasebut yaiku hening, lan lagi udan deres. Nalikane dheweke nyawang jendela dudu udan sing disawang, nanging dheweke lagi nglamun.

4.1.3.2 Kamar

Panggonan liyané sajrone novel *KGJ* yaiku kamar. Kamar mujudake papan panggonan kanggo turu utawa kanggo ngaso. Panggonan ing kamar bisa kabukti saka cuplikan iki:

“Widya lagi sadhar menawa dheweke lagi nglamun. Niyate ora kepengin sumelang lan mikir sing ora-ora. Umpamane pangirane luput malah dadi rengkane bebrayan. Sateruse Widya tumuju kamar nusul anake sing lagi turu.” (KGJ, 2019:01)

Panggonan sing ana sajrone cuplikan kasebut yaiku neng kamar. Kabukti saka ukara nalika Widya tumuju kamar nusul anake sing lagi turu. Saliyané kuwi uga bisa dimangerteni kahanan sing lagi dialami dening Widya.

4.1.3.3 Ruwang TV

Panggonan liyané sajrone novel *KGJ* yaiku ruwang TV. Ruwang TV mujudake papan panggonan kanggo ndelok TV, biyasane saperangan ana sing nyebut ruwang kanggo ngumpul karo kaluwarga. Bisa uga panggonan kanggo leyeh-leyeh. Panggonan ing ruwang TV bisa kabukti saka cuplikan iki:

“Widya mung meneng wae karo lungguh mbarengi anake sing lagi nonton *tivi*.” (KGJ, 2019:09)

Bisa dimangerteni panggonan sing ana sajrone cuplikan kasebut yaiku ing ruwang TV. Cethane amarga Widya lagi mbarengi anake nonton *tivi*. Saliyané kuwi swasana sajrone cuplikan kasebut nudohake yen sepi.

4.1.3.4 Warung

Warung mujudake panggonan kanggo cangkruk, saliyané kuwi ing warung ana saperangan jajanan lan wedang sing disuguhake kanggo pawongan sing kepengin tuku ning panggonan kasebut. Panggonan ing warung bisa kabukti saka cuplikan iki:

“Kulanuwun Yu, badhe setor jajan. Ujare Widya.”

“Iya delehen wadhah biyasane, semaure yu Sriyatun karo ngedoli sing ana ing warung.” (KGJ, 2019:16)

Bisa dimangerteni yen dhialog antarane Widya lan Yu Sriyatun ana ing warung. Yu Sriyatun mujudake pawongan sing nduweni warung, lan gampang dititipi jajan karo Widya.

4.1.3.5 Omahe Bu Darmi

Panggonan liyané sing ana sajrone novel *KGJ* yaiku ana ing Omahe Bu Darmi. Bu Darmi mujudake paraga sing dadi wong tuwane Widya. Andharan kasebut kabukti saka pethikan iki:

“Wis Bu, aku dakpamit bali, iki wis awan mesakne Angga. Widya banjur pamitan marang wong tuwane.”

“Wid iki kanggo njajan putuku, dudu kanggo kabutuhanmu. Pak Parpto ngelungna dhuwit satus ewu marang Widya. Saiba perihe Widya krungu tembung kaya mangkono.” (KGJ, 2019:24)

Bisa dimangerteni yen cuplikan dhialog kasebut manggon ing omahe Bu Darmi, wong tuwane Widya. Ing kunu pangripta wis ngandharake yen Widya pamit marang wong tuwane. Dheweke menyang omahe wong tuwane lagi ana perlu lan kepengin ngungkapke pangrasa sing sasuwene iki dipendhem ing njero atine.

4.1.3.6 Rumah Sakit

Panggonan liyane sajrone novel *KGJ* yaiku ing rumah sakit. Rumah sakit mujudake papan panggonan kanggo wong sing nandhang lelara, kayadene lara diare, sesek, stroke lansapanunggalane. Lelara sing kudu diobati dening dhokter-dhokter ahline. andharan kasebut bisa kabukti saka pethikan iki:

“Saiba sedhihe Hendra bareng tekan rumah sakit, weruh anake diinpus. Alon-alon nyedhak banjur ngambung bathuke. Angga mung meneng wae lan nyawang bapake sing lagi wae teka. Hendra luhe tumetes banjur ngelus-ngelus anake.” (KGJ, 2019:35)

Bisa dimangerteni yen panggonan sajrone cuplikan kasebut ana ing rumah sakit. Swasana sajrone rumah sakit katon nyedhihake lan nrenyuhake. Hendra sing wiwitane ora preduli marang Angga, saiki dheweke katon sedhik meruhi kahanane anake sing diinpus.

4.1.3.7 Salon

Panggonan liyane yaiku ana ing salon. Salon kasebut nduweke Merry. Penggaweyane Hendra yen ing wulan sura melu nyalon Merry, tinimbang nganggur ora nglakoni apa-apa ndek omah. Andharan kasebut kabukti saka pethikan iki:

“Iha Mbak Nanik saking pundi? Pitakone Hendra.

“Ah ya saka omah, arep creambath Mas.”

“Mangga. mangga.” (KGJ, 2019:73)

Bisa dimangerteni yen cuplikan kasebut manggon ing salone Merry, jalaran Mbak Nanik kepengin creambath, banjur dening Merry disumanggakne. Salone Merry jenenge salon ratih kan mapan ing tengah kutha mediun.

4.1.4 Pamawas (*Point Of View*)

Pamawas sajrone karya fiksi ngandharake sapa kang nyeritakake, utawa saka sudut ngendi prastawa lan tumindak sajrone crita dideleng. Pamawas miturut Abrams (sajrone Nurgiyantoro, 2010:248) mujudake cara utawa pandangan kang digunakake pangripta minangka sarana kanggo ngandharake paraga, tumindak, latar lan saperangan prastawa kang mbentuk crita sajrone karya fiksi. Mula saka kuwi pamawas mujudake strategi, teknik, siasat kang digunakake kanggo ngadharake crita lan kanggo ngandharake inti kusastran marang pamacane. Pamawas diperang dadi 2, pamawas *persona* kapisan “aku”, lan *persona* katelu “dia”.

Pangripta anggone ngripta novel *KGJ* nggunakake pamawas *persona* katelu “dia”. Pangripta ora nggunakake “aku” sajrone ngandharake paraga, nanging nggunakake jeneng liya kaya dene Widya, Hendra, Arman, Pak Prapto, Bu Darmi lan liya-liyane. Jeneng-jeneng kasebut nuduhake yen pangripta nggunakake pamawas katelu, jalaran pangripta ora dadi paraga utama sajrone crita ing novel *KGJ*. Kabukten ing cuplikan ngisor iki.

“Widya mung ngadeg mbegegeg ing tengahe lawang. Panyawange tumuju ibune sing mlaku ijen nabras tengahe udan. Rasane dadi trenyuh, dene wong tuwane jebul isih migatekna marang uripe. Mbokmenawa bener ana tetembungan sagalak-galake macan ora bakal nguntal marang gogore.” KGJ, 2019:7)

Bisa dimangerteni saka cuplikan ing ndhuwur anggone angripta ngandharake paragane nganggo pamawas *persona* katelu. Pangripta anggone ngandharake paragane yaiku kanthi nggunakake jeneng, cuplikan ing ndhuwur salah sijine tuladha yen paraga nggunakake jeneng Widya.

4.1.5 Alur

Aminuddin (2011:83) ngandharake yen alur sajrone karya fiksi iku mujudake ronconing crita kang kasusun dening tahapan-tahapan kadadayan saengga ndadekake sawijine crita kang diudake dening para pelaku sajrone crita. Adhedhasar tema, pamaragan lan setting ing ndhuwur mau bisa dijlentrehake alur sajrone novel *KGJ* ngambarake konflik balewisma antarane Hendra lan Widya. Tahapane kaya ing ngisor iki.

4.1.5.1 Tahap kang Wiwitan

Sajrone novel *KGJ* ing tahap kawiwitan iki wis wiwit ana konflik. Konflik kasebut dialami dening Widya. Dheweke sedhik jalaran Hendra nduweni sikap ora kaya biyasane, saliyane kuwi ana warta yen Hendra kagodha wanita liya, nanging Widya isih nolak warta kasebut jalaran ora ana buktine. Andharan kasebut kabukti saka pethikan iki:

“Jenenge seniman akeh-akeh uripe turut dalan. Nanging, bareng krungu bojone seneng karo wanita liya kuwi sing dadi kacubriyane. Nate sawijine dina Hendra ditakoni perkara tumindak kuwi, nanging selak lan malah dadi padudon. Tundhone Widya mung meneng wae ngalah sawetara.” (KGJ, 2019:01)

Bisa dimangerteni yen cuplikan kasebut nuduhake wiwit anane konflik. Widya sing nduweni rasa cubriya marang bojone, jalaran ana warta sing ora ngepenakake. Pacobane urip pancet abot. Mangerteni kahanane sing kaya mangkono, isine kudu pasrah, kuwat lan sabar.

4.1.5.2 Tahap Tengah kang Ngandharake Konflik

Saben lelakone urip manungsa mesthi nduweni perkara utawa konflik, lan konflik sing dialami pawongan bisa beda-beda. Kaya dene konflik sing dialami dening Widya. Konflik Widya diwiwiti nalika dheweke rabi karo Hendra. Sejatine wong tuwane ora nyarujuki, nanging kepriye maneh kuwi wis mujudake saka pilihane anake lan kanggo nutupi wirang kepeksa ngrabekake. Andharan kasebut kabukti saka pethikan iki:

“Kaluwargane Pak Prapto kalebu kaluwarga wong pangkat. Banjur Hendra diprintahake mandheg saka penggaweyane lan dikongkon mergawe liyane. Pak Prapto menehi pilihan kerja ngurusi sawah lan kebon utawa digolekna kerja ing kantor. Nanging Hendra ora gelem, kepengin tetep nerusna panggautane. Alasan kejaba jenenge wis kawentar kepengin ngurip-urip kabudayan mligine tari, saiba kuciwane Pak Prapto banjur dadi bibite pasulayan.” (KGJ, 2019:41)

Wektu terus lumaku, Pak Prapto isih nyoba ngapiki kahanane anake, kanthi nawani pakaryan kanggo mantune. Dheweke ora kepengin yen mantune dadi cucuk laku.

4.1.5.3 Tahap Pungkasan

Sawise Hendra diwenehi syarat kanggo pisah karo Widya dheweke saiki lara-laraen. Nalika penggaweyane ora bisa kacandhak, pungkasane Widya sing ngganteni

penggaweyane. Nanging tumindak kasebut kadonangan marang bapake. Andharan kasebut kabukti saka pethikan iki:

“Aja kok anggep aku ora ngerti. Dadi wong lanang klemar-klemer ora tanggung jawab. Kowe dakkongkon mandheg saka pakulinanmu malah ganti anakku sing kokkongkon maju. Karepmu priye?” (KGJ, 2019:108)

Meruhi omongane Pak Prpto sing kaya mangkono, Hendra sajak bingung. Batine rumangsa sedhih banget, apamaneh swarane maratuwane kuwi mesthi nylekit lan manasna kuping.

4.2 Wujud Konflik Internal, Konflik Eksternal lan Akibat saka Konflik

Bab iki bakal ngandharake wujud konflik internal, konflik eksternal lan akibat saka konflik sajrone novel *KGJ* anggitane Tulus. S kaya ing ngisor iki.

4.2.1 Konflik Internal

Konflik internal mujudake konflik kang dialami manungsa dumadi ing njero ati manungsa kuwi dhewe. Konflik internal uga bisa diarani minangka konflik batin amarga konflik internal mung bisa dirasakake sajrone atine manungsa kuwi dhewe. Saben manungsa kuwi mesthi nduweni konflik kang beda-beda lan salah sijine konflik kasebut dumadi saka jroning awake manungsa kuwi dhewe.

4.2.1.1 Rasa Nelangsa

Rasa nelangsa mujudake rasa kang susah kang ana ing njero ati. Rasa nelangsa dialami dening manungsa nalika lagi ngrasakna susah lan ngrasakna kasengsaran. Rasa nelangsa bisa dumadi amarga faktor-faktor kang njalari kayata nelangsa amarga pawongan kasebut ngrasa yen uripe keranta-ranta lan bisa uga amarga manungsa kasebut ngrasakna kuciwa. Rasa nelangsa kalebu ing konflik internal amarga rasa nelangsa kuwi mujudake konflik kang dialami dening manungsa kang ana sajrone atine manungsa kuwi dhewe. Ing novel *KGJ* anggitane Tulus Setyadi uga ana paraga kang ngalami rasa nelangsa sajrone cerita kasebut. Sajrone Novel iki rasa nelangsa ora mung dialami dening siji paraga, nanging uga ana paraga-paraga liya kang ngalami rasa nelangsa. Salah sijine paraga kang ngalami rasa nelangsa yaiku Widya, dheweke nelangsa awit ngrasakake kahanan sajrone uripe. Kabukti saka cuplikan ing ngisor.

“Widya percaya mengko ing wektu kang bakal lumaku bakal ngiringi uripe tumeka marang katentreman lan kamulyan. Nadyan kala-kala rasane ora kuwat nyangga sakabehane. Nanging, kabeh wis diniyatilan dilakoni dadi ana abot lan enthenge kudu ditampa. Batine menawa ora kuwat banjur mbengok njaluk pangapura marang Gusti kang Maha Welas. Blanjur luhe dumlewer nelesi pipine.” (KGJ, 2019:02)

Bisa dimangerteni yen Widya katon nelangsa. Dheweke sedhih nampa kahanan uripe sing ora karo-karoan. Pandongane saben dina ora kendhat supaya ucul saka kasengsarane. Saliyane kuwi Widya uga percaya yen urip kuwi muter kaya rodha. Ora selawase ana ing ngisor, lan ora selawasae bakal nelangsa. Mbesok bakal teka rasa tentrem lan mulya.

4.2.1.2 Sujana

Sujana mujudake rasa kang dinduweni pawongan nalika ngrasakna katresnan. Wujud rasa sujana arupa emosi lan nuwuhake rasa cubriya ing pikirane. Pawongan kang lagi ngrasakna rasa sujana nuwuhake pikiran kang *negatif*. Pangrasa kaya mangkono disebabake amarga pawongan kasebut wedi kelangan wong kang ditresnani.

Ing novel *KGJ* anggitane Tulus Setyadi iki ana kang ngambarake rasa sujana kang dialami dening paraga sajrone crita. Wujud saka rasa sujana kang dialami paraga sajrone crita kaya andharan ing ngisor iki.

“Udan kang gumrojog kuwi sajak ora dadi wigatine, nanging pangangen-angene adoh nembus derese udan. Polatane alum sajak ana sing ngganggu pikirane.” (KGJ, 2019:01)

Saben manungsa kadhang kala nduweni rasa sujana. Rasa kasebut tuwuh amarga ana sing ngganggu ati lan pikirane, ana sing njalari. Kaya dene sing dirasakake dening Widya. Dheweke lagi nglamun sajak mikirake samubarang. Sing dipikirake ora liya yaiku bojone.

4.2.1.3 Kepeksa

Kapeksa mujudake rasa kang dinduweni manungsa nalika apa kang dilakoni ora selaras karo karepe utawa atine. Rasa kapeksa tuwuh amarga pawongan kasebut ora nduweni pilihan, saengga gelem ora gelem kudu dilakoni amarga ora ana dalan liyane. Ing novel *KGJ* anggitane Tulus Setyadi iki ana kang nggambarake rasa kapeksa kang dialami dening paraga sajrone crita. Wujud saka rasa kapeksa kang dialami paraga sajrone crita kaya andharan ing ngisor iki.

Rasa kapeksa kang dialami dening paraga Widya, awit dheweke kudu nrima kekeparepan wong tuwane. Rasa kapeksa paraga Widya kabukti saka cuplikan ing ngisor iki:

“Nalika Hendra lagi nyambut gawe Bu Darmi telpon marang Widya dikongkon mara. Ditakoni ana perlu apa. Ibune ora semaur. Sing baku saiki kudu teka, bapakne kepengin rembugan. Kepeksa kanthi rasa kang abot Widya kudu nindakna dhawuhe wong tuwane.” (KGJ, 2019:65)

Bisa dimangerteni yen Widya kepeksa nuruti kekeparepan wong tuwane. Sejatine Widya ngerti apa sing arep dirembug dening bapake. Nanging Widya nyoba kanggo mikir hal sing positif. Saliyane kuwi Widya uga ora kepengin nggawe gelane wong tuwane.

4.2.1.4 Gela

Gela mujudake pangrasa sing dirasakake dening pawongan amarga samubarang sing dikarepake ora trep karo kanyatane. Ing novel *KGJ* anggita Tulus Setyadi iki ana gegambaran rasa gela kang dialami dening paraga sajrone crita. Rasa gela kang dialami dening paraga siji lan sijine kuwi beda-beda. Wujud saka rasa gela, kang dialami dening paraga Widya marang Hendra kaya pethikan ing ngisor iki.

“Batine Widya satemene rumangsa gela denen saiki bojone menawa bali mesthi kanthi polatan sing ora ngepenakake. Mangka biyen eseme sepet madu, tembungne manis saben bali saka tanggapan.” (KGJ, 2019:09)

Bisa dimangerteni yen Widya gela marang tumindake Hendra sing sakarepe dhewe. Ora kaya padatan, saiki Hendra yen bali saka nyambut gawe nuduhake polatan kang

ora ngepenakake. Sing dadi gelane Widya iku dheweke ora manut karo wong tuwsane, banjur ssaiki uripe kelara-lara.

4.2.2.2 Konflik karo Wong Tuwa

Wong tuwa mujudake pawongan kang nduweni peran kang wigati sajrone nggedhekake anak. Saliyane kuwi, wong tuwa uga mujudake pawongan kang tanggung jawab marang kahanan kaluwarga. Sajrone novel *KGJ* nuduhake peran wong tuwa kanggo anak. Wong tuwa kasebut ora nglilani anake rabi karo wong lanang sing kahanan uripe isih durung kacukupan. Andharan kasebut bisa kabukti saka pethikan iki:

“dumadakan eling marang swarane bapakne sing pancen ora sarujuk anggane jejodhohan karo Hendra. Rabi kok karo tukang njoged, kowe mbesok arep mangan apa... eling ndhuk.” (KGJ, 2019:02)

Bisa dimangerteni yen wong tuwane ora sarujuk karo jejodhohane Widya lan Hendra. Miturut wong tuwane, Hendra sing mung tukang njoged utawa juru beksa, asile durung bisa kanggo nyukupi kabutuhan anak lan bojone. Mula saka kuwi, wong tuwane ora tega yen uripe anake mbesok sarwa kekurangan.

4.2.2.3 Kagodha Wanodya Liya

Urip bebrayan mesthi ana wae pacobane, kaya dene urip sing dialami dening Hendra lan Widya. Sasuwene anggane urip bale wisma, Hendra saiki kagodha wong wadon liya. menawa kuwi salah siji pacoban sing kudu diadhepi dening Widya. Andharan kasebut bisa kabukti saka cuplikan iki:

“kira-kira pitung sasi kepungkur ana kabar sing ora ngepenakake kuping. Hendra kagodha wanita liya.” (KGJ, 2019:08)

Wong lanang yen seneng karo wog wadon kuwi lumrah. Saliyane kuwi yen wong lanang nyawang wong wadon kuwi uga lumrah. Sing ora lumrah yaiku nalika wong lanang sing wis nduwe bojo, nanging dheweke tumindhak sedheng karo wong wadon liya.

4.2.3 Akibat saka Konflik

Akibat saka konflik mujudake kadadayan kang dialami dening para paraga nalika sabubare ana konflik ing uripe. Akibat saka konflik bisa nggawe owahe kapribaden manungsa amarga konflik-konflik kang dialami dening paraga kasebut. Akibat konflik kasebut bisa saka konflik internal lan konflik eksternal. Supaya bisa luwih ngerteni akibat saka konflik internal lan eksternal apa kang ana sajrone crita bakal diandharake ing ngisor iki.

4.2.3.1 Rasa Getun

Rasa getun mujudake rasa ora seneng utawa ora bungah nalika sabubare nglakoni tumindak kang ora becik marang wong liya utawa amarga kahanan kang nate dilakoni. Rasa getun kang dialami dening manungsa bisa ndadekake manungsa kasebut lara ati, kuciwa marang kahanan sing dilakoni. Rasa getun bisa digambarake kaya *Reaksi emosi*, maksudte yaiku wujud *reaksi negatif* amarga apa kang dikarepna ora padha karo kekarepane. Ing novel *KGJ* anggitane Tulus Setyadi ana paraga kang ngalami rasa getunsajrone cerita kasebut. Dheweke getuni lakone amarga ora nuruti kekarepane wong tuwane. Andharan kasebut bisa kabukti saka cuplikan iki:

“Urip ora karuwan lan gawe wirange wong tuwa.

Pancen getun, nanging arep piye maneh. Batine sedhah banget menawa bandingake cilikane karo anake saiki.” (KGJ, 2019:03)

Bisa dimangerteni yen Widya nggetuni nasibe saiki. Dheweke ngeling-ngeling nalika jaman cilikane. Nalika cilik bapak ibune tresna banget karo dheweke, lan apa wae panjaluke dituruti. Nanging saiki Widya bisane mung nggawe wirange wong tuwa. Durung bisa nyenengake wong tuwane.

4.2.3.2 Rasa Sedhah

Sedhah mujudake rasa kang nuduhake wong sing lagi nandhang kasusahan. Kasusahan kasebut bisa dumadi saka kahanan apa wae. Kabeh pawongan mesthi nate ngrasakake rasa sedhah. Kaya dene paraga Widya. Dheweke sedhah ngrasakake kahanan uripe. Dheweke nampa pacoban sing dirasa abot banget. Andharan kasebut bakal diandharake saka cuplikan iki:

“Mudhun saka angkutan, rasane kaya tanpa daya. Karo nggandheng anake, lakune Widya wiwit sempoyongan. Banjur age-age ngglendheng anake golek lungguhan ing lincak ngarep warung. Ambegane munggah mudhun awit ngempet ing kahanan.” (KGJ, 2019:25)

Bisa dimangerteni yen Widya sedhah ngrasakake kahanan uriper. Nalika mudhun tekan angkutan, rasane dheweke lemes tanpa daya. Kebak pikiran, lan atine ora karo-karoan. Ambegane munggah-mudhun awit ngempet kahanan.

4.2.3.3 Rasa Lara Ati

Lara ati mujudake rasa *emosional* utawa sengsara kang dirasakna pawongan sawise kelangan wong kang ditresnani. Ora mung iku lara ati uga bisa krana pawongan kasebut rumangsa gelo karo omongan utawa tumindak wong liya kang ndadekake pawongan kasebut lara atine. Andharan kasebut bisa dibuktekake saka cuplikan iki:

“Sapa wonge sing ora kemropok atine, dene direwangi labuh labete kaya ngono banjur tumindake ora nggenah. Kabar kuwi keprungu nganti ing kupinge wong tuwane, sing nggawe sengite bapak lan ibune. Luhe Widya tumetes nggetuni marang nasibe saiki.” (KGJ, 2019:09)

Bisa dimangerteni yen Widya rumangsa lara ati marang kelakuwane bojone. dheweke ora ngira yen bojone bisa tumindak kaya mangkono. Widya uga rumangsa labuh labete wis ora ana ajine. Ana rasa gela, lan getun.

4.2.3.4 Sarwa Kurang

Sarwa kurang mujudake salah sawijining kahanan sing diadhepi dening saben manungsa. Nanging sarwa kurang beda miturut tatarane manungsa. Ana sing kurang amarga kalebu pawongan kang ora nduwe, lan sarwa kurang amarga nuruti *gaya hidup*. Andharan kasebut bisa kabukti saka pethikan iki:

“Haaahh... golek omah wae kok nylepit. Bareng udan ngene iki dadine susah. Ujare Bu Darmi.”

“Widya mung meneng wae, awit kabeh saka kahanan.” (KGJ, 2019:05)

Bisa dimangerteni yen kahanane Widya sarwa kurang, amarga ditilik saka omahe sing nylepit lan cilik. Kabeh kalah karo kahanane sing nyukup-nyukupke kanggo kabutuhan. Nanging Widya bisa sabar kanggo ngadhepi sakabehane kuwi.

4.3 Kang Njalari Tulus Setiyadi Ngripta Novel *KGJ* Kanthi Akeh Nuwuhake Konflik.

Tingkatan strukturalisme genetik kejaba ngrembug struktur crita uga ngrembug proses lan lingkungan sosial dumadine novel. Dumadine novel ora bisa uwal saka lingkungan novel kasebut diripta. Novel *KGJ* uga diperbawani dening lingkungan sosiale panggonan dumadine novel uga lingkungan sosial pangripta. Kejaba iku uga keprabawan saka pengalaman pribadhi pangripta. Perangan kasebut bakal diandharake ing ngisor iki.

4.3.1 Lingkungan Sosial Pangripta

Tulus Setiyadi nalika wiwit sekolah seneng sinau budaya lan sastra mligine kang magepokan karo kabudayan Jawa. Wektu kuliah ing Jogja Tulus Setiyadi tansah nglonggarake wektu kanggo sinau marang kabudayan Jawa. Nalika cilikane manggon ing dhusun nglames kecamatan Madiun. Kawit cilik piyambake urip ana ing kono. Minangka pribadhi dheweke ora bisa uwal saka lingkungan sosial. Lingkungan sosial Tulus Setiyadi minangka sawjining pangripta utawa sastrawan nduweni gegayutan langsung utawa ora langsung mangaribawani tumrap karya sastra kang diripta.

Ing novel *KGJ* anggitane Tulus Setiyadi uga nyeritakake kadadeyan-kadadeyan kang ana ing masyarakat, kaya dene konflik kang dilami dening Hendra sajrone novel *KGJ*

“Nalika waktu kang cedhak-cedhak kepungkur sing jenenge LGBT lagi moncer lagi kawentar ya ta neng *medsos* nah aku wong ngrathil dadi mbukak lan maca-maca neng nggone internet lha saka kuwi aku nduwe inspirasi apa maneh masalah liyan apa masalah LGBT sing saiki lagi rame-ramene neng Indonesia nduwe pemikiran kanggo nulis ngenani seksualitas sing menyimpang kuwi.” (Tulus S, 8 Februari 2019)

Andharan kasebut, bisa dimangerteni yen pancen kahanan masyarakat lan *medsos* uga internet nduweni daya pangaribawa tumrap asil riptan sastra. Ing novel *KGJ* anggitane Tulus Setiyadi uga nyeritakake kadadeyan-kadadeyan kang ana, kaya dene penyimpangan *seksual* ing masyarakat sajrone novel *KGJ*.

4.3.2 Pamawase Pangripta

Kasusastran minangka asil saka sawijine proses riptan. Maneka warna cara kang digunakake kanggo ngripta sawijine karya sastra. Kaya dene ing novel *KGJ* Tulus Setiyadi duweni cara dhewe kanggo bisa ngasilake novel kasebut. Kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel kanthi akeh nuwuhake konflik adhedhasar *sosmed* lan kadadeyan ing sakiwa tengene. Kaya kang wis diandharake ing ndhuwur yen inspirasi utawa kang njalari Tulus ngripta novel kanthi akeh nuwuhake konflik yaiku saka lingkungan lan kadadeyan-kadadeyan kang dialami dening rumaja jaman saiki.

Tulus Setiyadi minangka pangripta kasusastran, lumantar karyane kang awujud novel kanthi irah-irahan *KGJ* njlentrehake babagan pesen sajrone novel kasebut. Sajrone novel diandharake kaya dene Hendra wis nduweni bojo lan anak nanging dheweke uga seneng marang wong lanang iki ngono kalebu penyimpangan sosial. Lelakon

katresnane Hendra klawan Djoko ngalami sawernane kadadeyan-kadadeyan. Saka wawancara, pangripta njlentrehake ngenani lelakon sajrone katresnan kang ora sebaene yaiku wong lanang karo wong lanang. Kaya cuplikan ing ngisor iki.

“Menawa disawang saka sudhut pandhang agama mesthi ora diolehke menawi saking psikologis ana pirang-pirang penemu saka ahli didi utama saka surabaya malah dadi pandhegane wong-wong sing kaya ngunu kuwi *penyimpangan seksual* malah neng nggone australia, belanda iku onok pernikahan sesama jenis, lha lak neng Indonesia karena masyarakat masih menganut dan mempertahankan agama etika lan sak panunggalane iku isih dadi babagan sing isih durung bisa ditampa.” (Tulus S, 8 Februari 2019)

Cuplikan ing ndhuwur bisa dimangerteni yen rasa tresna bisa ngalahna apa wae, ananging tresna iki tresna kang ora sewajare. Yaiku kang wis ana ing aturan agama yen tresna klawan padha jenis (homo) iku ora diolehake amarga ana unsur-unsur dosa lan perzinaan, saliyan saka segi agama iki uga kalebu penyimpangan sosial lan etika amarga ing Indonesia kabeh kuwi ora diolehake.

PANUTUP

Sajrone bab panutup iki diandharake babagan kang wigati, uaku dudutan lan pamrayoga. Babagan iku diandharake ing ngisor iki.

5.1 Dudutan

Saka tinggan panliten kang diandharake ing bab prathelan asiling panliten, bisa didudut yen novel *KGJ* anggitane Tulus Setiyadi dititngi kanthi tinggan strukturalisme genetik. Asile tinggan bisa kajlentrehake kaya ing ngisor iki.

Isi novel *KGJ* anggitane Tulus Setiyadi yaiku ngenani konflik. Konflik kang dumadi antarane paraga utama Widya lan Hendra kelawan wong tuwane Widya. Konflik kasebut uga kasengkuyung kanthi anane tema minor yaiku katresnan lan pakaryan kang dilakoni paraga utama. Papan sajrone novel *KGJ* yaiku ing omah, rumah sakit, Kamar, ruwang TV, warung, oamhe Bu Darmi, lan salon. Pangripta sajrone novel *KMISS* ngunakake sudut pandang *persona* katelu lan nggunakake alur maju mundur utawa alur campuran.

Wujud konflik internal sajrone novel *KGJ* kang dialami dening paraga-paraga yaiku nelangsa, sujana, kapeksa, gela. Saliyan konflik internal uga ana konflik ekernal kang dialami dening paraga, wujud yaiku paraga utama ora direstoni karo wong tuwa, lan kagodha wanodya liya. Banjur akibat saka konflik kang dialami paraga-paraga kasebut yaiku rasa getun, sedhah, lara ati, lan sarwa kurang.

Kang njalari Tulus Setiyadi ngripta novel *KGJ* kanthi akeh nuwuhake konflik kaperang dadi Loro yaiku lingkungan sosial pangripta lan pamawase pangripta. Lingkungan sosial pangripta nduweni sesambungan kang raket marang karya sastra kang diripta. Saka kahanan lingkungan kasebut mangaribawani pangripta nganti dheweke bisa nduweni inspirasi kang ngipt sawijine karya sastra. Semono uga lingkungan sosial Tulus Setiyadi kang sajrone ngripta novel *KGJ* iki uga kaprabawan saka

lingkungan sosiale. Reriptan novel *KGJ* uga kaprabawan saka pamawase pangripta. Pangripta nduweni daya imajinasi lan uga kreatifitas kang bisa ndadekake dumadine konflik ing crita novel wutuh lan nengsemake. Pangripta uga menehi pesen lan piwulangan lumantar asil reriptan kang arupa novel kasebut. Kanthi anane piwulangan saka pangripta kasebut ndadekake karya novel iki luwih piguna tumrap para wong kang maca.

5.2 Pamrayoga

Novel *KGJ* ngandharake konflik lan kadadeyan-kadadeyan kang ana sajrone jagading bale wisma. Konflik lan kadadeyan-kadadeyan kasebut bisa kanggo pituladhan marang pamaos kabeh, nanging ana uga kang ora perlu ditiru, kayata bab kagodha wanodya liya. Ing novel *KGJ* ana pitutur, yen manungsa urip mesthi nduweni masalah nanging aja nganti manungsa kasebut aggone sedhik kedawa-dawa. Pitutur kaya mangkono sejatine asring tinemu ana masyarakat bebrayan.

Lumantar panliten iki uga kaajab bisa nyengkuyung pangrembakane sastra ing jagading kasusastran Jawa, mligine kasusastran Jawa Modern. Tumrap pamaos, panliten iki bisa menehi greget kanggo nglestarekake sastra mligine sastra Jawa kang saya suwe saya ilang, utawa bisa nambahi revisian tumrap sapa wae kang maca. Saliyane iku uga muga-muga bisa dadi pambandhing saengga bisa narik kawigaten kanggo panliten sabanjure. Yen anggone nyerat sajrone panliten iki ana saperangan tetembungan utawa saperangan liya ana kang luput, kaajab marang panliten sateruse bisa luwih sampurna katimbang panliten sadurunge.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 2004. *Pengantar Apresiasi Kasusastran*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Arikunto, Suharsimi. 2002. *Prosedur Penelitian* Jakarta: Cipta.
- Antar Semi, M. 1988. *Anatomi Sastra*. Angkasa.
- Damono, Supardi Djoko. 1978. *Sosiologi sastra Sebuah Pengantar Ringkas*. Jakarta: Depdikbud.
- Depdiknas. 2008. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: Gramedia.
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metode Penelitian sastra*. Jakarta: PT Buku Kita.
- Fanie, Zainuddin. 2002. *Telaah Sastra*. Surakarta: Muhammadiyah University Press.
- Faruk. 2003. *Pengantar Sosiologi sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Hutomo, Suripran Sadi. 1997. *Sosiologi Sastra Jawa*. Balai Pustaka: Surabaya.
- Jabrohim (Ed). 1990. *Metodologi Penelitian sastra*. Yogyakarta Hanindita.
- Luxemburg, dkk. 1989. *Pengantar Ilmu sastra*. Jakarta: PT Gramedia.
- Najid, Muh. 2002. *Teori Pengkajian Fiksi dan Drama*. Surabaya: Taman Nadiyah azzala.
- _____ 2003. *Mengenal Apresiasi Prosa Fiksi*. University Press.
- Nurgiyantoro. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Pradopo, dkk. 2002. *Metodologi Penelitian sastra*. Yogyakarta: Tri Tunggal Tata Fajar.
- Ratna, Nyoman Kuntha. 2008. *Pengantar Teori sastra*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Siswanto, Wahyudi. 2008. *Pengantar Teori sastra*. Jakarta : PT Grasindo.
- Stanton, Robert. 2007. *Teori Fiksi Robert Stanton*. Yogyakarta: Pustaka pelajar.
- Sugiyono.2009. *Metode Penelitian Kuantitatif, Kualitatif, dan R & D*. Bandung Alfabeta.
- Setiyadi, Tulus. 2017. *Kembang Gamboja Jingga*. Lamongan. CV. Pustaka Ilalang Group.
- Teeuw, Andries. 1998. *Sastra dan Ilmu Sastra; Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Wellek, Renelan Austin Warren. 1995. *Teori Kasusastran*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.